

Cartes i documents

Literatura política: la connexió sabadellenca de Cristòfor de Domènec (*Brand*)

POMPEU CASANOVAS *Universitat La Trobe i
Universitat Autònoma de Barcelona*

RESUM: Presentem, en primer lloc, un article introductori sobre la publicació de *Carnet d'un heterodox* (1926) de Cristòfor de Domènec (*Brand*) i, en segona instància, la transcripció, l'edició i l' anotació de les cartes adreçades per Armand Obiols (sis) i Joan Sallarès (vint-i-set) a Cristòfor de Domènec arran de la publicació de l'obra en qüestió. Les cartes mostren la relació de Domènec amb la Colla de Sabadell.

PARAULES CLAU: Cristòfor de Domènec, Joan Sallarès Castells, Armand Obiols, Modernisme, Noucentisme, Colla de Sabadell, socialisme, anarquisme, avantguarda.

Political literature: the connection of Cristòfor de Domènec (*Brand*) with Sabadell

ABSTRACT. We offer, firstly, an introductory article about the publication of Domènec's *Carnet d'un heterodox* (1926) and, secondly, the transcription, edition and annotation of the letters addressed by Armand Obiols (six) and Joan Sallarès Castells (twenty-seven) to Cristòfor de Domènec on the publication of the work in question. The letters show Domènec's relationships with la Colla de Sabadell.

KEYWORDS: Cristòfor de Domènec, Joan Sallarès Castells, Armand Obiols, modernism, novecentism, Colla de Sabadell, socialism, anarchism, avant-garde.

I. SOBRE LA PUBLICACIÓ DEL CARNET D'UN HETERODOX (1926)

1. Introducció¹

Cristòfor de Domènec i Vilanova (1879-1927) fou un escriptor i filòsof que al final de la Primera Guerra Mundial endegà una forta activitat política. Això el dugué a mantenir una relació estreta amb les ciutats industrials del país. Aquest article presenta les cartes que li van adreçar des de Sabadell l'escriptor i crític Armand Obiols [Joan Prat i Esteve] (1904-1971) i l'escriptor, editor i llibreter Joan Sallarès i Castells (1893-1971). Les cartes originals es troben al fons Leandre Cervera i Astor, de la Biblioteca

1. Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca «Models del dret i la filosofia política catalanes», IEC- RO2018-S05.

de Catalunya.² La primera de les sis cartes d'Armand Obiols és de 8 de gener de 1926, la darrera, de 18 de febrer del mateix any. Un breu intercanvi, pel que sembla, interromput pel filòsof. La primera de les vint-i-set cartes de Joan Sallarès és de 27 de setembre de 1925; la darrera, de 12 de maig de 1927. Cristòfor de Domènec moriria poc després, el 9 d'agost del mateix any, a la Maison d'Assistance Française de Barcelona, a l'avinguda de la Verge de Montserrat, el mateix lloc on Joan Creixells havia acabat els seus dies nou mesos abans.

Prossegueixo amb aquest treball la recerca sobre la publicació del *Carnet d'un heterodox* (1926), que suggereixo llegir conjuntament amb l'epistolari (P. CASANOVAS 2009, 2014). En certa manera, permet complementar també l'edició de les cartes de Salvat-Papasseit al filòsof (procedents del mateix fons), duta a terme per Montserrat Corretger (1999), i el treball de la mateixa autora sobre la correspondència de l'escriptora catalanoxilena Carlota Guterres Cabrineti amb Domènec i Joan Estelrich (M. CORRETGER 2005).

La investigació directa sobre els epistolaris permet obtenir un coneixement més profund sobre la gènesi, el context i la gestació de les obres intel·lectuals, i també il·luminar millor la vida personal i quotidiana dels seus autors. Així, per exemple, les cartes de Salvat-Papasseit han establert amb certesa que el *Poema de la Rosa als Llavis* és el *Poema a Mimize* (M. CORRETGER 1999, p. 72), i les referències autobiogràfiques de Carlota Guterres han atorgat identitat a una autora que altrament hauria passat del tot desapercebuda en la literatura catalana del primer terç del segle xx.

Però no és solament això: si és important entendre les relacions humanes que les cartes expressen, ho és també perquè faciliten el coneixement de les actituds, les emocions i els pensaments que es donen i es poden donar en un moment històric determinat dins de xarxes socials col·lectives. La manera de viure l'amor, les amistats, els interessos, el treball, la família, les preferències, les controvèrsies i els conflictes no és merament personal. Les cartes esdevenen així una font primària d'informació que és bàsica per a la història intel·lectual. Però, com veurem, apunten també a la pragmàtica oculta

2. Les cartes d'Armand Obiols i de Joan Sallarès a Cristòfor de Domènec es troben en procés de catalogació a la Biblioteca de Catalunya, Fons Leandre de Cervera, Documentació de Cristòfor de Domènec – Correspondència rebuda. Les vaig transcriure l'any 2012. Agraïco a Anna Gudayol (Cap de la Secció de Manuscrits), Núria Altarriba (Directora de la Unitat Bibliogràfica), Vanessa Torres (del Servei d'Accés i Obtenció de Documents) i al personal de la Biblioteca de Catalunya tant aquesta informació com l'atenció rebuda per a poder efectuar aquesta edició. Agraïco a Àngels Casanovas, Jordi Casassas, actual President de l'Ateneu Barcelonès, i a Marta Bilbeny i Lluís Vicente, gestora i responsable respectivament de l'Arxiu Històric, les gestions fetes sobre la relació de Domènec amb l'entitat. Agraïco a Montserrat Corretger l'ajut inestimable que m'ha prestat, inclosos la lectura i els comentaris d'una primera versió de l'epistolari. Agraïco especialment a Àngels Casanovas el seu constant suport i el seu ajut en els Arxius de Sabadell i de la Fundació Bosch i Cardellach. Sense ella, no hauria pogut dur aquesta edició a bon port. Agraïco també a Miquel Bach i la Fundació La Mirada el seu permís per comprovar la inexistència de mencions a Domènec en el diari personal d'Armand Obiols. Finalment, l'ajut i la lectura crítica de Josep Maria Benaül han estat essencials per a situar millor el paper de Joan Sallarès i de Joan Puig Pujol en la cultura política del federalisme sabadellenc. Li dec també l'enviament d'uns quants materials i correus aclaridors, en el que és ja una conversa ininterrompuda.

de les pressuposicions entre els interlocutors. Allò que no cal dir perquè el contingut és compartit. Quan tenim la sort que la correspondència es conserva completa, hi ha l'oportunitat de reconstruir millor els referents concrets. No sempre és el cas.

En aquesta ocasió, no disposem sinó d'algunes de les cartes originals de Cristòfor de Domènec als sabadellencs. Només en tenim dues de les que correspondrien a les respostes del mateix Domènec al seu editor, Joan Sallarès, i cap de les adreçades a Armand Obiols.³ Amb tot, el gruix de les cartes del fons de Leandre Cervera és prou important per donar cohesió a la seva publicació. Si en podem disposar avui és per la mateixa sorpresa que van tenir els seus amics en fer-se càrrec del llegat del filòsof. Al seu traspàs, esdevingut el 9 d'agost de 1927, van trobar al seu domicili un catàleg meticulosament ordenat de tots els seus papers i manuscrits, incloses les cartes que havia rebut (F. BALDELLÓ 1927, L. CERVERA 1928). Aquest ordre, que contrasta amb la imatge descurada de bohemí que ens ha arribat d'ell, és el que ens facilita recosir més tard el teixit de les seves relacions professionals i personals. Convé entendre també la filosofia política que hi ha al darrere, especialment després de la Primera Guerra Mundial, quan la imatge de l'escriptor esdevé marcadament pública i es lliga amb les organitzacions obreres. Quina relació va mantenir amb els intel·lectuals sabadellencs?

Emprant la terminologia de J. Murgades, Sabadell era una de les «segones ciutats» més importants en el projecte de «noucentisme territorial». L'ombra de Xènius era encara densa, i la Mancomunitat aprofitava tots els forats que li deixava l'estat centralista fins que fou dissolta el març de 1925. Com veurem, el Noucentisme sabadellenc, molt ben estudiat en les seves diverses fases per Marc Comadran (2015, 2018), és un component important, però no és l'única clau per comprendre la cultura política local el segon decenni del segle passat.

Sabadell era una ciutat industrial, amb tots els conflictes de les ciutats industrials, i amb un desenvolupament encara més accelerat entre 1910 i 1920 a causa de la demanda generada per la primera guerra europea del segle xx. Però cal anar a finals del XVIII i a la primera meitat del segle XIX per entendre l'especificat d'una cultura que des de ben aviat va intentar desmarcar-se de les constriccions de l'Antic Règim.⁴ La lluita per la llibertat negativa —i.e. per afranquir-se dels lligams i dominis nobiliaris i de les oligarquies locals— era fins i tot anterior (M. RENOM 2014). Això és important per entendre els conflictes entre paraires i teixidors d'abans de la Guerra del Francès i la seva continuació amb els conflictes entre fabricants i obrers des del segon terç del segle XIX. El període 1840-1865, força violent ateses les tensions del naixement de la indústria i les guerres carlines, veié la formació de la classe obrera tèxtil i, amb ella,

3. Les dues cartes de Domènec fan referència explícita i comenten les dues crítiques de Miquel Carnera a Brand, aparegudes al *Diari de Sabadell*. Cfr. Fundació Bosch i Cardellach, fons Joan Sallarès.

4. Sobre la cultura sabadellenca i la Il·lustració, per exemple, vegeu el dossier dedicat a la figura d'Anton Bosch i Cardellach (J. COMASÓLIVAS, M. RENOM 2012).

l'eclosió d'una cultura popular associativa que romangué força activa fins a la guerra civil espanyola.⁵ Com veurem, aquesta cultura i el seu lligam amb el Modernisme posterior és clau per comprendre la recepció de les idees de Domènec i per quin motiu *Brand* fou publicat a Sabadell.

2. *Brand*, a Sabadell

Després de la Gran Guerra, Domènec és un intel·lectual públic —un *publicista*, en llenguatge de l'època. S'ha distingit per l'oposició a la contesa i per la denúncia de la violència de classe. El 1922 viatja a Itàlia. A la tornada, anima la revista *Justícia Social*, òrgan d'expressió de la Unió Socialista de Catalunya (USC), de la qual és un dels fundadors, juntament amb Serra i Moret, Gabriel Alomar i Rafael Campalans.⁶ Això li dóna una projecció política notable, i és habitual que intervingui en centres de cultura i als Ateneus Populars. A Sabadell, convidat per Joan Costa i Deu, pronuncia als locals de la Lliga Regionalista una conferència titulada «Un pessimista català a Itàlia» el 20 de novembre de 1925 (A. CASANOVAS 2011, p. 113). Just després, rep la proposta de recollir en forma de llibre la secció que havia animat durat tres anys a la revista, i que era seguida a les zones industrials del país —*Carnet d'un heterodoxe*, signat per *Brand*, l'*alter ego* del filòsof. El llibre l'editaria Joan Sallarès Castells, de qui va partir la idea, a la impremta de Joan Sallent l'any següent, l'abril de 1926, amb el títol (ja regularitzat) de *Carnet d'un heterodox*.⁷

Brand, el personatge de la tragèdia en vers d'Ibsen (1865), havia estat utilitzat diverses vegades en la literatura modernista de principis de segle. Per exemple, dóna nom a una revista dirigida per Gregori Fuster, amb treballs de Diego Ruiz, Adrià Gual i Puig i Ferrater, amb cinc números publicats entre 1907 i 1908.⁸ *Brand* —'foc' en les llengües sueca i danesa— simbolitza l'home que ho sacrifica tot pels seus ideals, que manté fins al final malgrat la solitud i la incomprensió que provoca en els que l'envolten.

5. A hores d'ara, la bibliografia sobre aquest punt és força extensa. Vegeu-ne una síntesi inicial a J.M. BENAUL (1981).

6. El bon conxedor de la premsa catalana que fou Joan Torrent i Martínez (1893-1977) situa Domènec al centre de la redacció de *Justícia Social*, tant en la primera etapa (1923) com en la segona (1924): «La redacció de *Justícia Social* estava instal·lada al carrer del Pi, 11, i era estamat al carrer Llovera, 13, de la ciutat de Reus. Constava cada número de 4 pàgines a 6 columnes, format 497 x 346 mm. La subscripció costava a Catalunya, un any, 8 ptes.; el semestre, 4'50 ptes. i el trimestre, 2'50 ptes. El número solt, era venut a 5 cèntims. Estava escrit en català. El director i l'ànima d'aquest setmanari era el malaguanyat escriptor Cristòfor de Domènec, que signava els seus articles amb el pseudònim «Brand», traspassat a Barcelona el dia 10 d'agost del 1927. Els principals col·laboradors eren Gabriel Alomar, Doctor Montanyà, Serra Moret, Jaume Agudé, Rafael Campalans, i altres. Varen sortir 9 números de *Justícia Social*, el darrer dels quals portava data de 29 de desembre del 1923.» (J. TORRENT I MARTÍNEZ 1937, p. 53).

7. En l'edició original, *Brand* s'afegeix sota el nom de «Cristòfor de Domènec» a la coberta del llibre. Jo citaré indistintament *Brand* o *Carnets* per a referir-m'hi.

8. *Brand. Revista quinzenal*. Cfr. J. GIVANEL I MAS (1931, núm. 671, p. 322).

Domènec s'identifica totalment amb el seu personatge, a qui fa campió de la llibertat i dota de tot tipus de propietats. Des del núm. 2 de *Justícia Social* (10 de novembre de 1923), *Brand* simbolitza l'esperit indomable, lliure, sense regles ni autoritat. Al núm. 4, de 24 de novembre, la secció que porta per títol «Brand s'explica», el defineix amb trets lluciferins: «l'anti-tota cosa establerta, el disconforme, el rebel, el protestatari, el germà de tots els que es queixen, el pare de tots els insotmesos del demà, l'amic de tots els anhels, l'avantguarda de tot el que sia bell i tràgic derruït». «*Brand és flama i espasa i sed [sic] de la gran lluita. Això és, això significa Brand.*».

En els dos anys i mig següents, fins a la fi de la revista, el filòsof pren per diana tot allò que s'oposa a la idea revolucionària, en una prosa de combat volgudament recarregada i pamfletària:

Jo amo només, com Brand, aquells que volen enderrocar tot el que és fins ara, —bo i dolent— o sia: els que amen la vera completa revolució, sense atenuants ni pal·liatius, ni privilegis, —aquella revolució total i injusta que mai, ningú, ni en ombra d'una ombra ha sospitat!⁹

La personalitat de Domènec agradava als joves sabadellencs. L'havien llegit a les pàgines de *La Revista*, *La Publicitat*, *La Veu de Catalunya*... i no només a *Justícia Social*. Respectaven la seva integritat i el seu catalanisme: «un dels pocs catalans que ha tingut idees clares sobre Catalunya i sobre la seva trajectòria futura» —escrivia Joan Oliver (1927, p. 1) com a obituari en la seva secció «Degotís» del *Diari de Sabadell*. Respectaven el seu treball, la seva paraula, i especialment la seva persona. Ara és Armand Obiols (1927) qui parla, i d'una forma força sentida:

Afinat pel silenci, com una galta per la navalla, es despullava senzillament de noses, com si la seva vocació fos el cel blau, ell que tenia unes càndides ales impalpables. No, mort no. No ha mort aquell pàl·lid, suau, amarg filòsof, que coneixíem i estimàvem: ens ha simplement desertat.

«O Cristòfor de Domènec, gran de cor com la mar!» —exclamarà el Martí Rialp de Miquel Carreras (1938, p. 13), amb qui el filòsof inicià una relació mes íntima, interrompuda només per la seva mort imminent, l'agost de 1927.

A. Obiols (1927) emprà l'expressió «assassinats engendradors de futurs» per referir-se a les morts prematures, com les de Duran Reynals, Folguera, Crexells i Domènec. Quan descriu aquest darrer, usa un terme sorprenent, que no sembla adir-se amb el personatge: el silenci. «Talment semblava que el silenci fos el seu regne: en sortia i s'hi capbuçava de nou, com dintre una profunditat marina» (ibídem).

9. BRAND, *Carnet d'un heterodox*, Impremta de Joan Sallent, Sabadell, 1926, p. 83.

Potser atribuïa a Domènec la màxima propietat de la crítica, que seria al capdavant també la seva. Montserrat Casals (1993, p. 44) definiria més tard Obiols com un «empíric innegable», obligat a «llegir molt i a escriure molt poc» (1993). La crítica posterior ha modificat aquest judici, a la llum del gruix de poemes i articles analitzats (J. MARRUGAT 2008, M. COMADRAN 2015). Tanmateix, de vegades oblidem que en aquesta època tractem un Obiols molt jove, en edat militar. La seva correspondència mostra una urgència exigent que ratlla la impertinència i que Domènec devia contemplar amb distància.

Estic desesperat! No sols no he rebut aquella llarga carta que em vareu prometre, sinó que encara espero resposta a unes breus ratlles meves.

Esteu malalt?¹⁰

Efectivament ho estava, i molt. Domènec no li va respondre. D'altra banda, no hi ha mencions al filòsof en el diari que el sabadellenc menà durant aquells anys.¹¹ A un lector empedreït com ell, potser va interessar-li més l'home que no pas l'obra. L'exigència, el seu compromís amb la filosofia era inequívoc. La darrera carta que Obiols li escriu, de 3 de març, a màquina, és notable perquè el sabadellenc usa un mot que era una mena de divisa amb què ell identificava la seva funció crítica a la ciutat, *implacable* (ell escriu «implecable»¹²):

Caríssim amic:.... estic disposat a ésser més exigent, més implecable [sic] que la vostra consciència.....

Espero la vostra carta

Maneu i disposeu sempre.

Però qui més impressionà *Brand* no fou Obiols, sinó Miquel Carreras Costajussà (1905-1938). En les dues cartes conservades dirigides a Joan Sallarès, aquest en parla expressament, i en la segona el descobreix com un *alter-alter-ego* (catòlic) de *Brand*:

Miquel Carreras sembla una altra natura com la meva, malgrat que ell sia quasi a l'altra banda total. Em plau que així sia com a català. Fins avui jo no veia ningú que perspectivés el pensament com una funció extremadament perillosa i tràgicament alada. Miquel Carreras té encara tot un pudor donzellí, que li acorda aquesta

10. Carta d'Armand Obiols a Cristòfor de Domènec 28/2/1926, Fons Leandre Cervera.

11. En cap dels tres quaderns que es guarden en dipòsit a l'Arxiu Històric de Sabadell es fa esment de Domènec. Agraïm a Miquel Bach i a la família de Joan Prat la consulta que Àngels Casanovas ha pogut fer d'aquest material reservat.

12. Aquest mot és significatiu en la terminologia emprada per Obiols. M. COMADRAN (2014, p. 423) esmenta també un editorial (sense signatura) del *Diari de Sabadell* de 1925 on es defensa el deure de la «generació actual» a ser «implacables» davant de les actituds culturals anacròniques.

especial delicadesa en tractar els homes, les coses i les idees, i que no es troba sinó en els veritables pensadors. I com que és un pensador coneix de seguida els qui de la pensa se n'han fet auster ofici, no renyida amb la més normal naturalitat.¹³

Carreras (1926) havia apuntat sobre el *Carnet* que es tractava d'un llibre «enorme (literalment, fora de la norma)» i «singular en la història, singular per la benaurada preocupació de moralitat profunda, no d'hàbit exterior, sinó de transtorn visceral, de moralitat *ex imo* [corde]». Això —la referència a la perspectiva moral interior— complagué Domènec, el qual s'hi va sentir *radicalment* identificat.

Aquesta no era ben bé la perspectiva dels membres de la Colla, units pel catalanisme i en pro de les avantguardes contra les prohibicions i la dictadura de Primo, però menys compromesos amb la classe obrera. Obiols, Oliver, Trabal, es volien crítics culturals *radicals* també. Però circumscrivien el conflicte a la crítica, la cultura i les institucions culturals (J. MARRUGAT 2017). I, per tant, no compartien del tot aquest moralisme polític i social de Domènec, ni de pensament ni d'obra.

L'historiador Andreu Castells i Peig (1918-1987), el qual encara va poder conèixer de primera mà alguns protagonistes de les batalles en les publicacions sabadellenques dels anys 1920, va ser molt clar en el seu judici sobre els fets que van dur a la presa (en sentit estricte) del *Diari de Sabadell* per part de la Colla a final de 1924. Segons Castells (1976), van actuar com un *gang*, amb un arribisme i una moralitat més que dubtosa respecte als periodistes que ja hi treballaven.¹⁴

3. Cultura i acció política

Aquí entren en escena Joan Sallarès Castells i Joan Puig Pujol (1889-1973). L'1 de desembre de 1924 surt al carrer el primer número de *La Veu de Sabadell* com a alternativa al *Diari*. De fet, aquests són els qui van donar realment suport a la publicació de *Brand* a la ciutat. Amb bons motius: Sallarès i Puig Pujol ja tenien experiència periodística pròpiament d'esquerres. El 1916 tots dos formaven part del consell de redacció de *Sabadell Federal*, on s'aplegaven també, entre d'altres, Àngel Samblancat, el poeta Plató Peig i Joan Salvat-Papasseit (J. ALSINA 1990; J. SALA-SANAHUJA 2011). Puig Pujol en fou, de fet, el cap de redacció. Aquesta resultava una tradició més propera a Domènec, arrelada en trajectòries personals i experiències polítiques que tenien un origen diferent a les de la Colla. Eduard Masjuan (2006), que ha estudiat els elements

13. Cristòfor de Domènec, Carta a Joan Sallarès, Agost 1926. Fons Bosch i Cardellach. Manuscrit.

14. Vegeu, per una reconstrucció més completa, M. Comadran (2014, p. 402 i ss.). La dualitat plaga-sitat-iniciativa cultural a què al·ludia M. Bach (1991) en el seu article seminal sobre el grup de Sabadell se cimentava també en la permissivitat derivada de l'origen social del grup.

que ordien la trama de la cultura treballadora a Sabadell —teosòfics, esperantistes, populars, lliurepensadors, regeneracionistes, republicans...— n'ha subratllat el pluralisme i l'antidogmatisme. Certament, es tractava d'una cultura heterogènia, laica i radicalment oposada a les formes ideològiques i religioses dominants, molt més exclusives i excloents. Constitueix un dels substrats profunds del sòl industrial sabadellenc que ajuda a entendre l'admiració per *Brand* i la recepció del *Carnet*.

De l'exhaustiva anàlisi de dades i indicadors sobre l'economia i la societat sabadellenques recentment elaborada per Esteve Deu (2017) podem extreure alguns elements referents a les actituds ètiques i polítiques. En una situació on un 1% de la població, amb llaços familiars entre si, posseïa el 30% de la riquesa, les diferències de classe alimentaven conflictes que podien intensificar-se i que, de fet, ho van fer. Sabadell tenia una cultura liberal, però no igualitària. Tampoc respecte a les dones: en les famílies obreres, el 50% de les dones s'havia hagut d'incorporar al mercat de treball (E. DEU 2017, p. 122). Hi havia modistes, sastresses, broadores, camiseres, pantalonereres, planxadores. Eren cosidores, esborradors i escutidors de peces que treballaven a domicili, sovint en una economia distribuïda i marginal, no declarada. (E. DEU 2017, p. 64-65). A la fàbrica, eren teixidores, canoneres o canilleres, filadores, enganxadores, triadores de draps, nuadores. La dona es cuidava de l'hort i del bestiar (gallines i conills) al pati del darrere (l'*eixida*), a més de cuinar, netejar la casa i els vestits (*fer dis-sabte*), portar el marit i els fills, i sargir la roba. A les cartes de Sallarès hi ha referències a la vida quotidiana (inclosa la sexual) força expressives de la realitat:

[...] bon amic, vaig a plegar. L'esposa està aprop [sic] i, de cua d'ull, veig que es mig acluca: està cansada de cosir. Ella serva un deliciós record de vós: m'ho ha dit més d'un cop. I ara no heu de ser vós qui li privi de dormir un quart més en la meua companyia.¹⁵

Brand constituïa un mirall on tot això es reflectia en una mena de revolta moral. Es conserven algunes notes que Joan Sallarès va escriure per a la presentació de la conferència que Domènec hauria d'haver pronunciat a l'Acadèmia de Belles Arts (i que no ens consta que fes). Subratlla també, com Carreras, el moralisme de l'autor:

Cristòfor de Domènec ve avui a portar-nos la flor i el fruit assaonat i flairós de les seves magnífiques angúnies especuladores, que no són certament per a inventar quilos de vuit-cents grams ni metres de mitja cana, sinó per a obtenir guanys experimentals relacionant les coses de la vida i els productes dels homes amb la metafísica de les valors morals i, com a tals, estrictament humanes.¹⁶

15. Cfr. Carta de Sallarès a Domènec [17], del 26/04/1926.

16. Joan SALLARÉS, «Presentació d'una conferència de Cristòfor de Domènec». Conferència a l'Acadèmia de Belles Arts. Fons Joan Sallarès i Castells. Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach. Doc. A003/7/37.

La humanitat de Domènec era proverbial.¹⁷ En altres llocs he descrit la seva relació amb l'obra de Guyau i de Nietzsche (P. CASANOVAS 2009). Tenia una forta acumulació de lectures, bàsicament en francès o en traduccions franceses, que ell mateix detalla com a signe del progressisme de la *élite* catalana del noucents: Taine, Renan, Victor Hugo, Musset, Zola, Flaubert, Charcot, Poincaré... Però la Primera Guerra Mundial és definitiva per a ell: li mostra la «bestialitat» de la deriva capitalista i li proporciona la tangent de l'escriptura i la política. Segons Domènec (1922, p. 16-17), aquesta època «múltiple, variada, lleugera, insana, claferta de por i de monstruoses ambicions, prenyada de tots els conflictes, infecundament egoista i pràctica» és la que que es reflecteix com a «expressió exacta» de la vida de l'autor, sia en l'obra d'Alfons Maseras sia, en realitat, en la seva pròpia.¹⁸

Teniu ben serè l'esguard? Doncs mireu Europa. De 1914 ençà, aquests homes deshonrats i deshonorats, deshonoradors, infecten tots els càrrecs i les ideals famílies. L'atzar meravellós és no trobar-ne un a cada cantonada. (DOMÈNEC 1926, p. 69).

Per estrany que ens pugui semblar avui, *Brand* expressava bé el clima polític que va deixar la Gran Guerra. L'historiador republicà i erudit que fou Rafael Altamira y Crevea (1866-1951), gens sospitos d'extremisme d'altra banda, va utilitzar exactament la mateixa expressió, «atmósfera de infecció», després d'haver viscut de primera mà el naixement de la Societat de Nacions i comprovar que els mateixos polítics d'abans de la guerra continuaven després:

¿Qué es lo que ha pasado en el mundo, en la relación entre el Estado oficial y las masas nacionales, para que se produzca ese estado de desconfianza y se crea necesario agitar la opinión pública con objeto de conseguir un ambiente intelectual y moral que ejerza presión el día de mañana, cuando llegue el instante de la realización de los proyectos, sobre la disposición en que se supone a los elementos oficiales o que se teme de ellos?

Explicaciones no faltan; quizás pueda ser una de ellas aquel sello particular que toda profesión imprime en los hombres que la realizan, y que podría expresarse materialmente como el efecto de una atmósfera de infecció que queda en los lugares mismos donde la infecció se realiza, y que pesa sobre el espíritu de las gentes independientemente de su voluntad, por muy advertidas que vayan: del mismo modo que pesa la atmósfera de infecció de una enfermedad física sobre

17. El seu amic personal i polític J. Roure Torent (1927, p. 384) el definia com a «literat de la filosofia», i el situava entre aquells que, com Joan Maragall, Ignasi Iglésias, Joan Puig i Ferrer i Salvat-Papasseit «han donat les obres catalanes amarades d'inquietuds humanes, tenyides de les seves dolors, roents del seu baf, compassives de les seves amargueses i dels seus desenganys».

18. Vegeu, sobre l'impacte de la guerra i l'activitat política de Maseras, M. Corretger (1995, p. 80 i ss.).

los agentes sanos que acuden al lugar infectado sin recelo de ningún género, y aun creyendo que han tomado todas las precauciones necesarias para salvarse del contagio (R. ALTAMIRA 1920, p. 10-13).¹⁹

La «infecció» a la qual Altamira al·ludia tan vívidament en la seva primera relació sobre la Societat de Nacions davant de l'*Academia de Legislación y Jurisprudencia* de Madrid el desembre de 1919, la causant del clima de la Conferència, era la raó d'estat.

Domènec va més enllà: es torna un anticòs contra els qui hi ha al darrere i utilitzen l'estat per imposar els seus objectius. Esdevé un intel·lectual d'acció, i només l'acció pot donar sentit tant a l'escriptura com a la lectura del seus textos. Llegir i escriure (en català o en altres llengües) seran entesos a partir d'ara com a actes específicament polítics. Llegir per no morir i escriure per no matar han de ser interpretats, en el seu cas, literalment, si tenim davant dels ulls la violència militar i de classe, i la rèplica dels anarquistes.

Salvar-se per la cultura exigeix alguna cosa més que una complicitat amb el lector: vol una *comunió* amb ell, per tal com tota literatura és incompleta si no produeix com a resultat la materialització dels valors col·lectius que transformen una societat humana en *humana*. Això és també *Brand*: l'exacerbació i el dolor físic de l'existència com a literatura de la revolta i la incitació a la revolta contra «aquesta bèstia imbècil i inútil que se'n diu un propietari» (C. DE DOMÈNEC 1926, p. 132).

Aquesta posició extrema atreia i repel·lia alhora. Podia ser interpretada com a histriònica, radical, o en el fons fictícia. Podia ser interpretada també —com en realitat fou— com un discurs de provocació continuada i anarqitzant contra els valors religiosos i l'Església. O com una invitació a la mística que no es compartia, però aportava un punt de contrast a l'anàlisi de la crítica. Penso que aquesta podia ser la posició d'Obiols i de la Colla: els agradava l'estirabot, la facècia, el desmembrament, tots els matisos de l'incomprensible i de l'absurd. N'aprovaven el contingut, més que no pas la forma. El sexe, les paradoxes morals, la transvaloració aplicada, l'antiburguesisme militant. Tot això ja els anava bé. Era un signe de tremp i de canvi, per molt que les «notulacions» de la llengua de Domènec per força els havien de semblar un romanent naturalista amb què no podien combregar i del qual diferien.

No era pas aquesta la posició entusiasta de Sallarès i Puig Pujol, molt menys crítics pel que fa a l'estil, literàriament menys avançats, però més decidits pel que fa al contingut. Aquests desaproven les poca-soltades, que s'arranqués els ulls de les nines per a dir-ho així, però abraçaven coralment l'ideari social de l'activitat política. Domènec representava l'ideal superior de la literatura *per* la política. Hauríem d'afegir de seguida: i *per* l'educació.

19. Vaig tenir ocasió d'analitzar aquest text i de reproduir-lo més extensament a P. Casanovas (2003).

El 1922, amb J. M. Francès, Domènec participa en la fundació de la secció de la Jove Atlàntida de l'Ateneu Enciclopèdic Popular (AIP), una institució pedagògica «integral, laica i apolítica» (F. AISA 2002, p. 429). «Apolítica» en el sentit més popular: no partidista, universal. Però només un any més tard, quan la dictadura ja es comença a distingir per la seva duresa, funda la USC i no estalvia esforços per a la redacció de *Justícia Social*. De fet, just quan publica el *Carnet*, en serà l'ànima (amb Jaume Aiguadé) a mesura que el comitè de redacció s'aprima i la repressió s'intensifica.

Com veiem, la decisió de publicar *Brand* per part de Joan Sallarès i Joan Sallent no era només estètica. Era sobretot moral i política, i tenia riscos.²⁰

4. L'edició de *Brand*

El mercat editorial català (i no diguem l'espanyol)²¹ es va veure afectat per la situació creada a partir de la Gran Guerra i per la dictadura de Primo de Rivera, però com va assenyalar Francesc Vallverdú (1977) ja fa un grapat d'anys, la lectura en aquesta llengua presentava característiques particulars. Els primers decennis del segle XX, a grans trets, es produïa una polarització entre la diglòssica classe alta catalana i bona part de la classe obrera: coincidien en l'ús exclusiu del castellà com a llengua escrita. Els uns per raons d'assimilació i de distinció cultural. Els altres —els qui sabien llegir i escriure— per manca d'accés i per origen. Enmig, una incipient classe mitjana que no es caracteritzava precisament per l'amor als llibres. Però durant la dictadura, malgrat o fins i tot per causa de les prohibicions, es produí una revifalla del català i del seu mercat editorial.

Aquest mercat era peculiar, centrat en petites empreses de sagues familiars (els López, Millà, Salvat, Gili...).²² El 1922, Francesc Cambó llança l'important projecte dels clàssics grecs i llatins de la Fundació Bernat Metge (X. SERRA 2004, p. 88 i ss.). El 1923, Josep Maria de Casacuberta funda l'Editorial Barcino (C. DUARTE 2009). El 1925, Miquel d'Esplugues comença l'edició de *Criterion*, i Antoni López-Llausàs funda la *Llibreria Catalònia*. Sabadell no era una excepció: sorgeixen la *Biblioteca Sabadellenca* (J. L. MARTÍN BERBOIS 2006) i les edicions *La Mirada* (M. BACH 1998). Segons els càlculs de Joan Estelrich aquell any, el nombre de publicacions en general a Catalunya —inclosos

20. Tal com m'ha assenyalat J.M. Benaül (comunicació personal), la secció sabadellenca de la Jove Atlàntida fou rellevant i va tenir continuïtat. *Reflex*, de curta vida (1923), segons explica Puig Pujol, fou l'òrgan d'expressió de l'Associació de Cultura Integral Jove Atlàntida a la ciutat. *L'Avenir: setmanari d'esquerres* es publicà del 30 d'octubre de 1920 (1) al 4 de desembre de 1925 (271), editat pel Círcol Republicà Federal. Havia estat fundat per Francesc Layret, i Lluís Companys el va continuar en ser escollit diputat a Madrid pel districte de Sabadell el 19 de desembre de 1920 amb el 45 % dels vots (J. M. FIGUERES 2003, ORTIZ-ARILLA 2015). Hi ha contribucions de Maria Solà Ferrer, Salvador Sarrà, a més de Sallarès i Puig Pujol.

21. Vegeu, per una comparació estadística, G. Gil-Mugarza (2014). Hi ha una doble tensió entre el mercat en castellà i en català. El decenni després de la Primera Guerra Mundial representa un període d'estancament i alhora de revifalla de l'activitat editorial.

22. Cfr. S. Caballeria, C. Codina (1994), J.L. Martínez Marín (2006), J.F. Botrel (2008), Llanas (2011).

fulletons i diaris— no ultrapassava les 150.000 en total, i el nombre de compradors habituals se situava a l'entorn de 1.500.²³ Segons Vallverdú (sobre els càlculs de Bertran i Pijoan), l'any 1926 s'editaren en total 226 títols en català, incloent-hi poesia, novel·la, narrativa i assaig (F. VALLVERDÚ 1976). Al mateix temps té lloc la discussió a l'entorn de la «crisi del llibre» i sobre l'absència de novel·la a Catalunya.

Joan Sallarès Castells, també escriptor i animador de la vida cultural i política de la ciutat, començava de fet una nova etapa vital (J. ALSINA 1990). Havia deixat la impremta *La Noogràfica*, on treballava, a principis de 1924, i al setembre acabava de perdre la seva primera dona, Raquel Vallès Colomines, víctima de la tuberculosi. El 1925 decidí establir una llibreria pel seu compte, després d'assajar breument un negoci de publicitat. Serà la *Llibreria Sallarès*, situada a la via Massagué 23 bis, i lloc de reunió intel·lectual de la ciutat. Al mateix temps, es decidia a prosseguir la seva vocació d'escriptor i a fer feines d'edició, recolzat per Joan Sallent i Prat (1879-1936), ja molt consolidat com a impressor. Tots dos havien treballat en la impremta de Joan Comas, amb més de setanta treballadors, una de les més importants del país.

Les vint-i-set cartes editades mostren des de dins la dificultat de l'intent. Tenen l'interès d'oferir-nos no solament alguns aspectes dels dos darrers anys de la vida de Cristòfor de Domènec, sinó especialment els del mateix autor de les cartes, Joan Sallarès, en un moment de canvi en què ha superat la trentena, es torna a casar, munta dues llibreries (trasllada la primera) i segueix escrivint. Revelen tant l'aspecte íntim com el professional, en què les relacions personals i la ideologia eren importants per a mantenir el negoci.

I bé; avui us puc anunciar la bona nova d'haver traslladat la botiga de llibreria al carrer del Pedregar, 23, on queda tan amable com l'anterior i un sí és no més comercial, car està enclavada en el rovell de l'ou de la ciutat, entremig de belles botigues d'utilitàries coses.

Us agrairé una visita. I un dinar a casa.²⁴

L'edició del *Carnet d'un heterodox* fou una aposta personal de Joan Sallarès, el qual, com hem dit, mantenia aleshores una ideologia propera a la Unió Socialista de Catalunya (USC). Coincideix tant amb el final del partit com de *Justícia Social*, i això es reflecteix en les cartes.²⁵ La distribució se'n ressent. Les suspensions del setmanari i,

23. Segons J. Estelrich, «el marc en el qual es mou el llibre català no sobrepassa els 50.000, als quals arriben els diaris escrits en català (la xifra creu que és ampliable a 150.000); segons ell, algunes obres de caràcter molt popular destinades al gran públic poden arribar a 20.000, mentre que els lectors de revistes, col·leccionables o col·leccions de llibres de gran prestigi (com la Bernat Metge) oscil·len entre els 5.000 i els 3.000», citat per J. Castellanos (1996).

24. Carta de Sallarès a Domènec [22], de 03/11/1926.

25. El darrer número de *Justícia Social* és del dia 23 de març (si no tenim en compte l'esforç de l'1 de maig) i va ser quasi tot editat per Domènec, Roure Torent i Manuel Escorza. La USC no resistí la pressió externa de la dictadura, ni la interna del PSOE i la CNT, que impediren un front unitari el 1925.

al capdavant, de la mateixa USC²⁶ afebliren la capacitat d'organitzar un públic i d'arribar als lectors de forma consistent. La distorsió que pot provocar una dictadura en una empresa d'aquest tipus no és negligible a l'hora de jutjar-ne els resultats.

El *Carnet* representà un fracàs comercial. Bàsicament, per manca de definició dels possibles compradors. Com era d'esperar, les llibreries catòliques van rebutjar el llibre.²⁷ Sallarès escrivia lacònicament: «Vós sabeu bé que una gran part del públic que llegeix català, tractant-se de coses que colpeixen el Decàleg, és bestialment inexorable: no perdona.»²⁸

D'altra banda, els treballadors no disposaven de diners per comprar llibres. Llegien (i ja coneixien *Brand*) perquè *Justícia Social* es distribuïa entre les associacions, ateneus, centres i sindicats que n'eren subscriptors i que oferien lectura lliure. El llibre es venia a tres pessetes, un preu mòdic estàndard, però lluny de les possibilitats d'un obrer mitjà. Tres pessetes era aproximadament la meitat del jornal d'un teixidor al 1919.²⁹ Per tal que una família tèxtil llanera de cinc membres l'any 1926 pogués superar el nivell de subsistència —tot i la millora de les condicions salarials i horàries a partir de 1919—, com a mínim tres membres havien de treballar.³⁰ Tan tard com el 1936 el seu accés a béns bàsics era força limitat: carn i peix molt escassos, patates i llegums per al consum diari, un vestit d'home cada tres anys, un vestit de nen cada dos anys, una bata i unes sabates de senyora cada any (E. DEU 2017, p. 118 i ss.).

Comprar un llibre representava, doncs, un luxe innecessari. L'episodi de la traducció castellana de *Brand* per part de l'anarquista Magí Miralles Vilanova és doblement revelador al respecte (no solament pel que fa a la llengua).³¹ El mercat català era massa feble encara, i sense institucions i associacions al darrere per organitzar-ne la venda i

Les tensions es van donar de fet des del principi, el juliol de 1923. Vegeu MARTÍN RAMOS (1974): «La Federació Catalana del PSOE donà a la USC, des del primer moment, el qualificatiu d'escissionista, a despit de les protestes de la mateixa Unió, i expulsà tots els qui hi havien participat» (p. 161). Cfr. també Alcaraz i González (1987) i J.M. Rodés (1995).

26. Vegeu J.M. Rodés (1978, p. 133, núm. 47): «La USC, que ja havia estat obligada a reinscriure en castellà el seu nom com a conseqüència de les ordres del general Lossada (24 de maig de 1924) fou donada de baixa del Registre d'Associacions de Barcelona el 5 d'abril de 1926 per l'actuació de la policia al *Registro de Asociaciones de Barcelona. Gobierno Civil de Barcelona* tom 6 fitxa 11.706.»

27. Vegeu la llista de llibreries fornida per Sallarès, segons la carta de la Sociedad General Española de 17 de juliol de 1927.

28. Carta de Sallarès a Domènec, [18] 04/06/1926.

29. El salari mitjà setmanal de la secció de filatures de la indústria tèxtil llanera era de 35,08 pessetes el 1919 i havia pujat a 48,25 el 1925. El de rentadors, cardes i pentinats, per les mateixes dates, de 29,48 i 40,33. El de la secció de teixits, igualment, 27,74 i 33,45. El d'aprestos i acabats, 40,75 i 52,50. El jornal era, per un teixidor, de 6,23 pessetes al dia el 1919; i de 7,8 pessetes el 1925. Citem segons els càlculs d'Esteve Deu i Baigual (1987).

30. La situació econòmica que es creà a partir de la Primera Guerra Mundial fou decisiva (malgrat la crisi posterior de 1921). El 1919, després d'un període d'enfrontaments molt durs, es va imposar la reducció de la jornada laboral a 48 hores per setmana, i millores en els salaris. Fins a l'any 1919, l'índex dels preus va anar per sobre del dels salaris. El poder adquisitiu dels salaris respecte al cost de la vida va augmentar entre 1919 i 1925. Vegeu Esteve Deu i Baigual (1987, 1988, 1990).

31. Vegeu la carta [26 annex] 02/05/1927, en aquesta edició.

distribució no es podien mantenir publicacions o col·leccions periòdiques. Això era especialment cert en l'àmbit de les capes populars de la població.

La cultura anarquista s'ha de tenir en compte. A Sabadell, el terrissaire i ceramista Marian Burguès i Serra (1851-1932) és un representant del naturalisme que la sustenta. El seu «lletgisme» vital i rebec s'assembla i recorda en certa manera el de Cristòfor de Domènec. El seu art tampoc no va ser mai ni entès ni acceptat per la cultura benpensant, que el titllava de «mal gust» (A. CASTELLS 1976). Joan Sallent i Joan Sallarès, per contra, compartien i entenien aquesta actitud política i estèticament rebel. S'havien anat separant de les formes més agressives de la cultura popular llibertària i no n'aproven la violència. Però Sallent és l'impressor que, quasi al mateix temps que *Brand*, assumeix i publica el 1926 *El fantasma de Canterville* d'Oscar Wilde, un projecte conjunt de traducció i il·lustració de José Donday i de Shum concebut i realitzat al penal del Dueso (amb pròleg d'Alfons Vidal i Planas).³² La cultura republicana federal, amb el seu vesant anarquista, era ben present en tipògrafs i impressors a Catalunya des del segon terç del segle XIX. I Sallent tenia cenetistes entre els seus treballadors.³³

El 1925, Sallarès publica els *Estudis de terrissa catalana* de Marian Burguès, a qui sempre va donar suport. El 1929, corregeix, prologa i edita aquest llibre inclassificable que és *Sabadell del meu record*, el qual també tragué de polleguera els sectors més tradicionals de la ciutat. Joan Llonch i Salas, l'industrial amfitrió des de 1924 de l'eclèctica tertúlia dels «dillunsos de Cal Llonch», destacava la formació «àcrata, respectuós amb les creences però allunyat del catolicisme» de Sallarès (1976, p. 5).

En aquests anys, des de 1925 fins a la Guerra Civil, Sallarès es consolida com a llibreter i editor. És emprenedor, i ha de descobrir la manera de portar un negoci i de mantenir una cartera de clients al mateix temps que no es desdiu dels seus ideals. Té una vocació marcadament ciutadana. L'any 1931 treballa a les Edicions de la Comissió de Cultura i publica la primera obra sobre l'ensenyament primari a la ciutat. El 1932 edita la història de la ciutat per a escolars de Miquel Carreras, que, amb el temps i malgrat les presses, esdevindrà un llibre clàssic, reeditat diverses vegades.³⁴ El 1933 edita el *Llibre de la llei i de la ciutadania* (J. M. BENAUL 2012). El 1936 és anomenat Delegat a Sabadell de la Comissaria de Museus de la Generalitat i contribueix a l'inventari i el

32. José Donday Hernández era un dels membres de la banda que va assaltar el tren exprés d'Andalusia, condemnat a trenta anys de presó. Al penal conegué l'anarquista, dibuixant i il·lustrador Alfons Vila i Franquesa (Shum), conegut com el «poeta de les mans trencades», amb qui publicà *El fantasma de Canterville: cuento panteo-idealista* (Sabadell: Impressor Joan Sallent, 1926) i d'altres obres de traducció d'autors anglesos (Hardy, Stevenson, Disraeli). La premsa de l'època se'n feu ressò. Cfr. *El Escándalo* (1926). Sobre el bohemí anarquista Alfons Vidal i Planas (1891-1965), el qual coincidí amb ells a Santoña (penal del Dueso), vegeu la biografia de Javier Barreiro (2001).

33. Dec aquest detall a J.M. Benaül, el qual m'ha fet observar que un destacat cenetista, arribat a Sabadell el 1925, era treballador de la casa. Es tracta de Josep Cinca Vilagener, el qual, amb Formós Plaja Saló, va muntar l'editorial Crisol a Sabadell, domiciliada a la FLS, i va publicar entre 1926 i 1927 dinou o vint opuscles de la col·lecció *La novela social*. Cfr. J.M. Benaül 2012, p. 46.

34. Miquel CARRERAS I COSTAJUSSÀ, *Elements d'història de Sabadell*, Sabadell: Edicions de la Comissió de Cultura, 1932.

salvament de les obres d'art confiscades en la reacció violenta al sollevament de juliol (les de l'Església incloses).

No obstant això, després de la guerra, vindran temps molt durs. El 1938 perd el seu fill Miquel, de dinou anys, al front. El 1939 és condemnat a trenta anys de presó per mitjà d'un *judici sumaríssim d'urgència*, un invent processal preparat amb antelació a Burgos des de l'inici de la contesa. És salvat *in extremis* amb la cooperació de la família, els seus amics i l'autoritat eclesiàstica local, els quals van arribar a incoar i obtenir la revisió del procés el 1941 en una situació de dificultat extrema.³⁵

El 1927, arran de la mort del filòsof, Joan Sallarès va escriure l'únic article que publicà a *La Nova Revista*. El titulà *Cristòfor de Domènec. El cordial cavaller* i esmenta la correspondència que hi mantingué (p. 87):

En la penúltima de les cartes d'ell rebudes (maig), em diu que 'si alguna de les amenaces que són en mi es realitza, tenim Domènec per poquets mesos'. A continuació revé de la fatal possibilitat, i afegeix: 'No contrastant, morir és la més naturalíssima de les coses'.

Segons explica puntualment Plàcid Vidal (1938, 1972, p. 184), Sallarès —amb Miquel Poal-Aregall, Joan Estelrich i Josep Maria de Sucre, entre d'altres— va ser present al seu enterrament, ja que «tota la premsa catalana, sense perjudicis de partidisme ni de religió, donava la trista nota lamentant». Personatge controvertit, amb un punt estrafolari, apassionat, rebec, incisiu, no havia deixat indiferent ningú.

Fins i tot la seva mort aixecà polèmica. Josep Pla escriví una necrològica que és de fet un ideari cru, polític i estètic: un relat que encara es recorda i que va més enllà de l'enfrontament generacional amb què el vestia —contra «el tipus just de l'intel·lectual de trenta anys enrera». No només Domènec era color de marro de cafè, de nicotina, de conyac, de picadura, de suc de pipa, i de mantega rànica, sinó que «semblava una papallona negra». Val la pena la citació en aquest punt:

Era apassionat, anava amb el cor a la mà, era grandiloqüent i literalment sincer. Totes aquestes condicions són excel·lents per formar un bon pare de família, un bon ciutadà, un poeta de barriada. Per a escriure alguna cosa, a penes serveixen per a res. La base de la literatura i de totes les arts, és l'artifici i la malícia i la tossuderia freda i subtil. Els sentiments d'autor són una pura il·lusió verbal i no val a deixar-se enganyar per un mateix. La simulació de la sinceritat, literàriament parlant, té tots els avantatges de la sinceritat i no té cap dels seus inconvenients. S'ha d'escriure

35. Vegeu la dificultat del procés, la col·laboració de família i amics, i les formes de relació amb les autoritats municipals, eclesiàstiques i militars a P. Casanovas, A. Casanovas (2009). Per a un relat en primera persona d'un dels protagonistes, vegeu C. Geis (1987).

en fred, dibuixar, llimar, arribar a crear la cosa més difícil que existeix en aquesta art: el miracle de la claredat i de la naturalitat. Amb aquesta doctrina, si hom no està dotat, corre el perill d'anar a raure en la mediocritat. Val més aquest final que el que fan de les cendres d'uns focs artificials (J. PLA 1927, p. 1).

Tal com va ser entesa, especialment per l'ocasió i el moment en què fou publicada, era clar que Pla aprofitava la mort de Domènec per llançar una càrrega de profunditat. No solament contra la generació anterior i el Modernisme, sinó també contra la literatura obrera (o «proletària») i el que això significava. Si substituïm «literatura» per «política», Pla enllaça amb una tradició que va de Maquiavel a Leo Strauss, i això no va escapar a l'atenció de Roure Torrent, Aiguadé, Capdevila, Estelrich, i el nombre d'autors que van respondre i es van donar per al·ludits. El moment del Noucentisme havia passat ja. Però les idees polítiques de Pla començaven a fer-se prou evidents.

5. Conclusions

J. Sallarès torna a recordar Domènec en la dedicatòria del seu llibre de 1928 *Ànimes i accions* (Biblioteca Sabadellenca, 1928), conjuntament amb el dibuixant i novel·lista Josep Sanllehí Alsina³⁶ i el pintor Francesc Gimeno (1858-1927):

Aquesta constel·lació d'amics se me l'endugué l'any 1927. Jo poso avui com a pòrtic del meu llibre els seus tres noms, no podent-me avenir al nostre total desvinculament i per així manifestar envers ells la perenne recordança meva.

Si ens hi fixem, tots tres eren a prop de les idees del catalanisme d'esquerres, dels ideals que el mateix Sallarès va mantenir fins al final. Sia des de l'anarquisme sia des del republicanisme federal o el socialisme —es va sentir a prop de tots tres idearis—, el fet és que els valors de civilitat, cultura, catalanisme i igualtat social són presents en la seva decisió de publicar el *Carnet d'un Heterodox*. No podem descartar tampoc l'interès de donar-se a conèixer com a editor, ni el fet de llançar el llibre de Domènec com a contrapès intel·lectual a l'ideari estètic defensat pels de la Colla. L'àcida crítica a l'*Almanac* de 1924, especialment cuidat per Sallarès, encara coïa. La presa del *Diari de Sabadell* i l'aparició de *La Veu de Sabadell* eren molt recents. En l'esforç de publi-

36. El retrat de Joan Llonch (1976) com a assidu dels «Dillunsos» és prou clar: «Josep Sanllehí Alsina, dibuixant, caricaturista, l'home que fou l'ànima del cèlebre *Almanac de les Arts*, creat i concebut com a justificació i glorificació dels 'dilluns', i que sortí l'any 1924 i 1925 i s'acabà per una polèmica, un xic 'barroca' entre els amants de la fotografia, que no admetien que fos un art menor. D'idees republicanes i de formació esquerrana, bon amic dels amics, malaltís i tarat dels pulmons, fou el primer en deixar-nos quan encara els dilluns tenien molt a fer i el seu concurs n'era preciós. Tenia per pseudònim 'San' i malgrat la seva manca de conviccions externes de religió, el pseudònim deia prou clar el que era».

cació del *Carnet* hi havia també l'afirmació de l'«autèntic» rebel, el qui «diu les veritats» tal com són, en contra i en lloc dels qui s'enfrontaven amb facècies a una realitat molt més dura de la que volien fer creure.

Domènec no pertanyia a la classe obrera. Més aviat s'hi va posar al costat, com a única sortida a les causes de la guerra i també com a antídote a l'ascens del *fascio* a Itàlia i del nacional-socialisme a Alemanya. Ho veié, ho va anticipar ben d'hora, i ho comunicava amb una prosa de combat encara centrada en el llegat del Modernisme i allunyada tant del Noucentisme com del Simbolisme i el Realisme que el van succeir.

La seva prosa en català és certament insuportable avui dia. Lletja, antiquada, poc atractiva, com ho era ja els anys 1920, quan atreia la crítica general fins i tot dels qui l'apreciaven i no compartien la seva actitud política, com Tomàs Garcés. Domènec en feia esperit i bandera. Tanmateix, el seu missatge va encaixar en el socialisme i el catalanisme d'esquerres i —com hem vist— fou escoltat i respectat a les ciutats industrials. Això sol ja hauria de fer revisar l'opinió sobre ell que, des de la frívola necrològica de Josep Pla, ha prevalgut en la historiografia contemporània.

II. CORRESPONDÈNCIA D'ARMAND OBIOLS I JOAN SALLARÈS A CRISTÒFOR DE DOMÈNEC

Presentem en aquesta edició les cartes que l'escriptor i crític Armand Obiols [Joan Prat i Esteve] (1904-1971) i l'escriptor, editor i llibreter Joan Sallarès i Castells (1893-1971) van adreçar al polígraf Cristòfor de Domènec i Vilanova (1879-1927). Les cartes originals es troben al fons Leandre Cervera i Astor, de la Biblioteca de Catalunya.³⁷ He dividit aquesta edició en dues seccions. La primera recull les cartes d'Armand Obiols a Cristòfor de Domènec. La segona, més extensa, recull la correspondència de Joan Sallarès a Cristòfor de Domènec. La gran majoria són autògrafes (amb alguns mecanoscrits). Les reprodueixo en el mateix ordre en què foren escrites. N'hi ha, però, una de Sallarès (núm. 3) que apareix sense data. I també tres notes (núm. 9, 10, 11) deixades a l'Ateneu Barcelonès. Les he inserides en l'ordre cronològic seguint el fil del seu contingut.

Algunes de les cartes contenen, al seu torn, altres documents que també han estat editats. Concretament: (i) una carta de Joan Puig Pujol de 3 de juny de 1926 sobre la crítica apareguda a *La Veu de Catalunya*; (ii) dos documents annexos: (a) carta de la Sociedad General Española a Joan Sallarès sobre les llibreries que van rebre el llibre, (b) relació de les que en van rebre exemplars; (iii) també en annex, còpia de la carta de Sallarès a Magí Miralles Vilanova sobre la (suposada) publicació de *Brand* a Argentina.

He procurat respectar en la transcripció la grafia, l'ortografia i la sintaxi dels autors, pròpies del Sabadell de l'època. Es tracta, doncs, d'una edició quasi-diplomàtica, on he mantingut la profusió del doble guió llarg per marcar els temes, els subratllats per emfasitzar el text i la disposició textual en espais. Eventualment n'he senyalat també determinades incorreccions amb un [sic]. He marcat amb [?] el dubte d'interpretació. Cal notar que Obiols, en aplicació de les noves regles, escriu sempre 'Domènec', mentre que Sallarès manté l'ortografia prefabriana en el cognom: 'Domènec'h'.

1. Correspondència d'Armand Obiols a Cristòfor de Domènec (gener-febrer 1926)

[1] 08/01/1926

A Cristòfor de Domènec

Caríssim amic:

Se que esteu absolutament restablert. Ho celebro.³⁸

37. Aquesta edició ha rebut el suport del projecte PRO2018-S05 de l'IEC.

38. La salut és ja un greu problema en aquesta època, com veurem més endavant. L'autor ja patia la tuberculosi que el va dur a la tomba un any i mig més tard, amb d'altres complicacions respiratòries i d'oida. Aquest tema és recurrent en les cartes.

En Trabal m'ha dit que m'heu escrit.³⁹ No he rebut, però, la vostra lletra.
L'espero.

Maneu i disposeu sempre
Armand Obiols
8-1-26

[2] 11/01/1926

Sr. Cristòfor de Domènec,
Distingit i caríssim amic:
He rebut la vostra carta. No us he enviat mes [sic] aviat aquestes fulles perquè no
en tenia a mà cap exemplar.
Espero =amb una # veritable impaciència= la llarga carta que em prometeu.
No us perdono de cap de les maneres.
Maneu i disposeu

Armand Obiols

11-1-26

[3] 18-I-1926

Sr. En Cristòfor de Domènec
Distingit amic: Us escric =simplement= per recordar-vos que espero amb molta
impaciència la resposta a les meves dues lletres.—
Maneu i disposeu
Armand Obiols

Sabadell- 18-I-26

Via Masaguer - 28

[4] 23/01/1926

Al Sr. Cristòfor de Domènec
Caríssim amic: Feu malament de no tractar «rudament» [?] i «gentilment» [sic] vostra
salut.⁴⁰ Un dia ens donareu un disgust.
Us suposo satisfactoriament restablert. M'enganya el desig?
Agraidíssim [sic] de l'ample crèdit d'amistat que, generosament, em doneu =
honorant-me.

39. Francesc Trabal, nascut el 1899, era cinc anys més gran que Obiols, i es movia ja en els cercles barcelonins. Cfr. J. MARRUGAT, «Armand Obiols i la configuració del Grup de Sabadell (1918-1928)», *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, núm. 85, 2008, p. 17-51. Per una visió general recent de la cultura sabadellenca del període, les condicions en què emergí la colla i el paper que hi tingueren Joan Prat i Joan Sallarès, vegeu la tesi doctoral de M. COMADRAN I ORPI, *El procés d'expansió del noucentisme cap a «segones ciutats»: el cas de Sabadell (1910-1923)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2014, disponible a <<https://tdx.cat/handle/10803/285042>> [consulta: 25-7-2018].

40. Obiols fa referència a expressions emprades per Domènec en cartes anteriors.

La vostra darrera lletra era del 10 de gener.
Maneu i disposeu

Armand Obiols

23-Gener-1926

P.S. Perdoneu-me l'esquematisme de la meva lletra. Fa una setmana que estic incorporat al regiment d'Alcàntara⁴¹ i aquest ardor bel·lic [sic] que ja podeu suposar s'em [sic] menja tots els moments.

Quan comença el vostre curs als Amics de la Cultura?⁴²

Quan apareixerà l'Oci del filòsof?⁴³

Obiols

[5] 18/02/1926 [a màquina]

A Cristòfor de Domènec

Caríssim amic:

Estic desesperat! No sols no he rebut aquella llarga carta que em vareu prometre, sinó que encara espero resposta a unes breus ratlles meves.

Esteu malalt?

Vostre

Armand Obiols

Sabadell Via Masaguer 28

18 de febrer de 1926

[6] 23/03/1926 [a màquina]

Senyor Cristòfor de Domènec

Caríssim amic: estic disposat a ésser més exigent, més implecable [sic] que la vostra consciència [sic]

41. El regiment d'artilleria d'Alcàntara era a Mataró, on va ser destinat Obiols per fer el servei militar.

42. En aquesta època, Domènec és un conferenciant molt sol·licitat en els ateneus, acadèmies i cercles obrers i culturals del país, especialment a les ciutats i zones industrials on rebien *Justícia Social*. Jaume Serra Hünter (1878-1943), que era qui escrivia les entrades de filosofia a Catalunya per al *Diccionario Enciclopèdico Espasa*, escriu: «En sus últimos años, Doménech se había dedicado a una labor de proselitismo entre el proletariado y había dado en ese sentido numerosas conferencias, todas de un elevado tono cultural». Cfr. «Doménech Vilanova (Cristóbal de)», *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo Americana*, Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, *Apéndice 4 DEN-EZT*, 1931, p. 460. Obiols fa esment aquí d'un curs del qual no teníem notícia. *Els Amics de la Cultura* havia estat establert el 1923 al carrer Coromines, 109. Era un centre de cultura obrera, similar al *Centre d'Estudis Psicològics i Esperanta Semo*, del qual pràcticament només sabem que estava presidit el 1925 per Josep Font Parés. Cfr. E. MASJUAN BRACONS, *Medis obrers i innovació cultural a Sabadell (1900-1939): l'altra aventura de la ciutat industrial*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, 2006, p. 91.

43. Cristòfor de Domènec feia temps que preparava aquest llibre aparegut pòstumament el 1928, el qual suscità un gran escàndol en els cercles catòlics propers a La Lliga i fou requisat per la policia. La citació mostra que hom esperava la seva publicació, la qual havia estat ja anunciada amb força anticipació des de les pàgines de *La Publicitat* i de *Justícia Social*, on s'anunciava des del número 94 (16/8/1925).

Espero la vostra carta
Maneu i disposeu sempre.

Armand Obiols

Via Masaguer 28 Sabadell
23 de Març de 1926

2. Correspondència de Joan Sallarès a Cristòfor de Domènec (setembre 1925- maig 1927)

[1] 27/09/1925

Amic Cristòfor de Domènec

Barcelona

Aquí us remeto una caricatura del camarada Gustau Vila («Grapa»); es tracta d'un xicot manyà que amb el llàpiç [sic] fa el que vol: no l'haig de descobrir perquè ha col·laborat en moltes revistes i ha estat premiat en públics concursos.⁴⁴ En fi, suposant que us vagi bé, la publiqueu a *Justícia Social*, naturalment, i si no us va bé fareu el favor de tornar-me-la.⁴⁵ Que les pagueu les caricatures a J. S.? En aquest cas jo crec

44. Gustau Vila i Bergadà (1894-1955) fou un dibuixant sabadellenc, mort a Carabanchel Bajo (Madrid), on va fundar després de la guerra una fàbrica de cardes —Textília— amb els fabricants també sabadellencs Crusafont i Enrich. Inicià la seva carrera a Sabadell publicant a *L'Almanac de les Arts* (1924-1925), *Garba*, *L'Esforç*. A partir de 1925, els seus dibuixos es troben a *L'Estevet*, *Violet*, *El Sr. Canons*, *La Campana de Gràcia*, i en la premsa política d'esquerres —*La Humanitat*, *Vertical*, *L'Opinió*, *Solidaritat Obrera* i *Justícia Social*. Joan Sallarès li va donar, com es veu, un primer impuls. Vila participà en la fundació del Sindicat d'Artistes, Dibuxants, Pintors i Escultors Professionals de Sabadell (FLS), i en la Comissió de Propaganda del mateix sindicat (1936). Cfr. Jaume CAPDEVILA I HERRERO, «Dibuixant amb l'Esquerra. Els ninotaires de la premsa d'ERC durant la República», *Gazeta*, núm. 2, 2010, p. 43-53. Durant la guerra fou inclòs en la Causa General, i estigué als camps de Bram (barracó 85, on exercí de docent en la improvisada «universitat») i d'Argelers. Cfr. exposició «Fem memòria», setembre de 2009, MNAC. Mercè López i Fort ha publicat el testimoni gràfic i les cartes que Gustau Vila envià de gener a desembre de 1940 a Feliu Elias i Bracons (1878-1948), que aleshores estava exiliat amb l'esposa i la filla a Tolosa de Llenguadoc. Vegeu «Gustau Vila i Bergadà, dibuixant i caricaturista, ens llega un testimoni punyent i directe de l'exili des del camp de concentració d'Argelers», *Arraona. Revista d'Història*, Sabadell, 4a època, núm. 30, 2006, p. 36-47. Elias signava *Apa* com a dibuixant i *Joan Sacs* com a escriptor i crític d'art, i era una figura notable en el panorama artístic català. La relació entre Vila i Elias fou estreta. Van coincidir en idees, llocs de publicació i estil. Vila, més jove que Apa, seguí inicialment el seu traç, d'on derivà cap a un dibuix de factura més grotesca. De tota manera, l'estil de Grapa es formà i és identificable com a tal des de ben aviat. Santiago Vila-Puig, fill del pintor Joan Vila-Puig, ha recordat recentment l'associació pictòrica formada pel seu pare, el dibuixant Joan Garcia Junceda i Supervia (1881-1948) i Gustau Vila, que van denominar *Els tres* per a realitzar una exposició de gravats a l'Acadèmia de Belles Arts de Sabadell el desembre de 1927. L'anticlericalisme i el tarannà esquerrà de Grapa no congeniaven certament amb el catolicisme de Vila-Puig, ni especialment amb el de Junceda, que era de pedra picada, però això no era obstacle per a l'amistat i per compartir el tòrcul. Vegeu S. VILA-PUIG, «Devots de Ruyra», *Blanda. Publicació de l'Arxiu Municipal de Blanes*, núm. 10, 2007, p. 126-130.

45. Domènec feu, en efecte, que els dibuixos de Grapa apareguessin a *Justícia Social*. Al número 100 (16/09/1925) la revista n'acusa la recepció dins de la secció *Correspondència de redacció*, amb la següent resposta a Grapa: «Agraïm vivament les vostres trameses. La setmana entrant començarem llur publicació». Aparegueren cinc dibuixos originals publicats, entre setembre de 1925 i març de 1926, amb algunes republicacions. La col·laboració es va interrompre només quan el setmanari es deixà de publicar, el març de 1926.

que aquest xicot (32 anys) us aniria bé. En temes socials fa coses bones de debò: algunes n'ha publicat el setmanari *La terra*.⁴⁶

Veig que aneu treballant i us vaig llegint, cada cop que publiqueu, amb delectança i afinitat.⁴⁷

Penso que parlareu aviat de l'*Almanac de les Arts-Sabadell 1925*, a *J[ustícia] S[ocial]*⁴⁸ —. Ho estic esperant. Hi tinc tants d'esforços i desvetllaments!⁴⁹ Però això que no aturi el vostre criteri, devenint bla i afectuós!

Vostre invariable

Joan Sallarès

Sabadell, 27 setembre 1925

[Al marge esquerre, verticalment] ¿Podríeu dir-me, regularment, a quines hores sou a l'Ateneu?⁵⁰ Hauríem de tenir una sentada.

46. Sallarès es refereix a *La Terra* (1922-1936), publicació bilingüe quinzenal, portaveu de la *Unió de Rabassaires i Altres Cultivadors del Camp de Catalunya* (sindicat fundat per Francesc Riera), dirigida per Lluís Companys. Molts dels seus col·laboradors van escriure també a *Justícia Social* (e.g. Gabriel Alomar, Amadeu Aragay, Jordi Arquer, Martí Torrents i Brunet). L'any 1936 es fusionà amb *Pagesia* donant pas a un nou periòdic, *Terra Lliure*. Cfr. DIVERSOS AUTORS, *Diccionari de Sindicats, Sindicalistes i de la Història del Moviment Obrer a Catalunya*, <<http://www.veuobrera.org/05diaris.htm>> [consultat el 26-7-2018]; vegeu també J.F. MOTA MUÑOZ, «Els sindicats i la Unió de Rabassaires», <www.nodo50.org/casc/mota/Els-sindicats-i-la-Unio-de-Rabassaires> [consultat el 26-7-2018].

47. L'observació de Sallarès és pertinent perquè l'escassa salut de Domènec feu que *Brand* desaparegués de publicació durant els sis primers mesos de 1925. La seva reaparició, l'agost de 1925, fou saludada per diversos articles dels seus amics Jaume Aiguader (signava *Cot de Reddis*), Alfons Maseras i Josep Roure Torent. Des d'aquest mes, Domènec tornà a contribuir regularment a la revista en la Secció de *Brand* i amb els seus habituals apòlegs culturals i polítics.

48. Una elogiosa ressenya sobre l'*Almanac* aparegué al núm. 103, de 24 d'octubre, sota el títol «Almanac de les Arts - Sabadell 1925», signat per *Praxis*. Sota aquest pseudònim hi havia Domènec, aquest cop desfent-se en lloances: «Tots els que s'apleguen per a portar a terme aquesta bella realització, poden estar orgullosos i satisfets. Relligadura, caràcters, impressió, paper, gravats, tricromies, il·lustracions del text — els mateixos textos, tot, en una paraula, concorre per a crear un conjunt que només té un nom que just li escaigui: Bellesa. L'*Almanac de les Arts* de Sabadell —edició 1925—, i ja s'anuncia i prepara el de 1926 — és simplement això: bellesa relligada. Perquè aquest Almanac és alguna cosa més que una obra de gust exquisidament depurat. El text és també curosament escollit, triat, garbellat, seleccionat. Hom hi sent infosa tota una magnífica voluntat de millorar, d'ultrapassar-se —tota una exigència de perfecció— lloabilíssima. El resultat és excel·lent, i acorda allò que desitgen produir poetes i artistes: la vera emoció del goig estètic —gairebé divina voluptat».

49. Sallarès fou l'ànima de l'edició de l'*Almanac* de 1925, després de les crítiques que havia rebut l'eclecticisme de l'*Almanac* de 1924 (especialment per part d'Armand Obiols). Degué insistir a Domènec sobre la diferència entre ambdues edicions, perquè és remarcada diversos cops en la ressenya que aquest escriví i que acaba: «*JUSTÍCIA SOCIAL*, prospectivament des d'aquest punt de vista el notable *Almanac de les Arts* de Sabadell —edició 1925, honora l'esforç que una tal obra significa i es congratula del seu èxit—, que a la fi, no és més que un altre èxit que sumar els molts assolits per la cultura catalana en els darrers difícils temps».

50. Cristòfor de Domènec era un conegut ateneista. Pertanyia tant a l'Ateneu Enciclopèdic Popular com a l'Ateneu Barcelonès, on era un fet conegut que hom podia trobar-lo sovint: l'Ateneu proporcionava estada, menjar, beguda, biblioteca, escalfor i un servei postal que Domènec usava contínuament. Es conserven exemples al Fons Leandro Cervera (Biblioteca de Catalunya) de la seva relació amb Azaña, perquè, en les seves anades a Barcelona, don Manuel li deixava les missives al servei de l'Ateneu. Cfr. P. CASANOVAS, «Política i filosofia en Cristòfor de Domènec», a P. CASANOVAS (ed.), *Miquel Carreras i Costajussà i la filosofia d'entreguerres (1918-1939)*, Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach - Societat Catalana de Filosofia - Institut d'Estudis Catalans, 2009, p. 43-70.

[2] 24/11/1925

Excel·lent Cristòfor: Salut!

Aquí us remeto dos dibuixos originals d'en Gustau Vila que penso us faran peça. L'un el destina a *J[ustícia] S[ocial]* i l'altre a *La Campana*.⁵¹ Vós que sou amic d'en Roure i Torrent⁵² hauríeu de pensar introduir aquest bon amic a la casa... i, si pot ser, cobrant. Us podria anar molt bé!

Ho fareu, oi? Moltes gràcies.

La vostra conferència ha deixat un saborós regust del paladar.⁵³ Va agradar a tothom. Anteriorment havien vingut una sèrie de miloques manses, buides, emfàtiques i adormidores. Vós sempre resulteu un revulsiu. Molt bé, molt bé. Em va doldre no poder estar més a prop vostre, però altre dia serà i tant de bo sia aviat.

Penseu que en mi teniu tan com un amic un servent i tan com un servent un amic.

Avant,

Joan Sallarès

Sabadell, 24 novbre. 1925

[3] Sense data⁵⁴

Amic Cristòfor de Domènec,

Barcelona

L'exemplar de l'Almanac fou remès a *J[ustícia] S[ocial]* fa, almenys, un mes i mig.

51. *La Campana de Gràcia* era un setmanari editat per Antoni López-Llausàs (a qui Sallarès al·ludirà més endavant). No li va publicar immediatament els dibuixos. La cooperació amb Grapa és posterior.

52. Es tracta de Josep Roure Torent (1902-1955), menorquí. En molts articles de l'època, i en publicacions historiogràfiques actuals, apareix el segon cognom com a «Torrent», potser per això sovint signava «Roure-Torent» o també, a *Justícia Social*, «Roure i Torrent». Fou amic íntim de Domènec, i en aquests mesos finals, portaven la revista conjuntament amb Jaume Aiguadé (*Cot de Reddis*). Milità a la USC, i després, igualment amb Aiguader, al PSUC. Escriví diversos articles en memòria de l'amic amb posterioritat a la mort de Domènec. E.g. esclatada ja la guerra, «Cristòfor de Domènec, l'heterodox», a *Mirador: Revista* Any VIII, núm. 394, Barcelona, dijous, 12-11-1936, p. 1. Més tard, Roure Torent s'exilià tres anys a Tolosa de Llenguadoc, i després a Mèxic, on exercí d'advocat especialitzat en patents i on finalment morí sense retornar. Participà de forma molt activa en les publicacions i en la vida cultural i política de l'exili. Fou membre del Partit Socialista Català, fundat a Mèxic, i dirigí el diari que en constituïa l'expressió orgànica, *Nova Era*. Ocupà també diversos càrrecs propers al Consell Nacional de Catalunya i formà part de la Comissió Organitzadora de la Conferència Nacional Catalana a Mèxic (1953). El fons Roure Torent (1913-1977) es troba a la Biblioteca de Catalunya (número de registre b1559791).

53. Domènec pronuncià aquesta conferència a la Lliga Regionalista de Sabadell, el dimecres 20 de novembre de 1925, amb el tema «Un pessimista català a Itàlia». Tingué un èxit immediat, i d'aquí sorgí la idea de reunir en un sol volum els epígrames de la secció de *Brand a Justícia Social*. La presentació de la conferència anà a càrrec de Miquel Carreras, i fou l'origen de la vinculació de Domènec amb els intel·lectuals sabadellencs. Vegeu Àngels CASANOVAS, *Miquel Carreras i Costajussà (1905-1938)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011, p. 112 i ss.

54. Pel contingut, aquesta carta havia de ser escrita la primera quinzena d'octubre de 1925.

Us adjunto dos dibuixos d'En Grapa (Gustau Vila) i penso us aniran bé. A l'un hi és ben visible un obrer emparpussant [sic] de teca a un burgès.⁵⁵ L'epígraf podeu posar-lo vosaltres mateixos, i com més piqui al dibuixant més li agradarà —perquè ell és així.⁵⁶

L'historieta revela la màxima cobdícia humana arribant [a] aterrar al sol en cerca de riqueses. Fantàstic, però cruel. Adjunto la lletra que el mateix Grapa havia pensat s'hi podria posar a sota. Ja veureu és d'una ingenuïtat literària encantadora. Feu-li nova —ja hi compta!— o interpreteu-la com millor us sembli.

Em prega, això sí, que li guardeu els originals. És una atenció atenció, no pagant-los-hi, sobretot.

Penso em direu quelcom referent a Ferran i Mayoral.⁵⁷

Res més per avui.

Vostre,

Joan Sallarès

[4] 30 /11/1925

Amic Cristòfor: Salut!

L'amic *Grapa*, com veieu, *reincideix*. Hi hem posat un epígraf un poc fantàstic: vegeu si en tindreu un altre de millor.⁵⁸

Guardeu els originals: m'ho recomana l'autor.

Va per *J[ustícia] S[ocial]*.

Res més per avui.

Vostre

Joan Sallarès

30 novembre 1925.

55. Aquest dibuix es va publicar al núm. 104, de 24-12-1925, i fou reproduït també en números posteriors. Il·lustrava una ofensiva de la revista contra la baixada de jornals deguda a la crisi econòmica que s'aguditzaria en els mesos següents. L'editorial feia així: «Comencem una campanya contra la puja de les subsistències i dels mitjans de vida, i contra la baixa dels jornals».

56. No sabem qui hi va posar el peu, però *Vells símbols: la bellesa dominant la força* sembla un títol amb referències culturals del gust de Domènec.

57. Josep Farran i Mayoral (1883-1955) havia coincidit amb Cristòfor de Domènec en el grup de *La Revista*, i es movia en l'ambient de l'Ateneu Barcelonès. Coincidia amb Domènec en l'afany de puresa i en la reivindicació de la cultura catalana com a cultura mediterrània. Havia estat molt proper al Noucentisme d'Eugeni d'Ors, a l'obra del qual havia dedicat un volum editat conjuntament amb Ramon Rucabado, *La filosofia del home que treballa y juga* (1913). Ara, però, es trobava ja lluny d'aquest ideal inicial. L'any 1925 aparegué la seva traducció de la *Poètica* d'Aristòtil com a volum de la Col·lecció Bernat Metge, i la seva versió al català de l'obra de John Dewey *El meu credo pedagògic*. En aquesta època escrivia una secció a la revista manresana *Ciutat, ideari d'art i cultura* titulada «Lletres a una amiga catalana» (1926). No sabem què podia voler Sallarès de Farran i Mayoral; tal vegada una crítica o un impuls a la circulació del llibre de Domènec. Per bé que es trobava molt lluny del seu ideari polític, Farran havia publicat textos a *Un enemic del poble* (1919) de Salvat Papasseit, un autor personalment molt proper a Domènec.

[5] 23 /12/1925

Amic Cristòfor: Salut!

Rebuda la vostra, em cal agrair-vos els vostres elogiosos mots referents a la meva minsa conferència.⁵⁹

He vingut tres cops a l'Ateneu per veure'ns i parlar del *Carnet*, però aquell em fa saber sempre que esteu encostipat [sic], cosa que lamento i que desitjo s'esvaeixi. Dilluns, si us sembla i podeu tornaré a la meca intel·lectual i procuraré sigui abans de les 3 de la tarda o poc més; podrem parlar extensament.

I no us dic més perquè ara el temps em manca i no cal.

Vostre

Joan Sallarès

Sabadell, 23 debr. 1925

Cf 25/12/25

[6] 30/01/1926

Bon amic Cristòfor: Salut!

Corresponc a la vostra i dec dir-vos que com més aviat millor cal que remeteu l'original del vostre llibre. No us feu masses il·lusions sobre el «guanyar-hi diners». Amb tot, penso que es vendrà. Veig com a «Justícia Social» comença a preparar el terreny; però em cal advertir-vos de no posar Joan Sallarès, *editor*, perquè els de la Contribució em doblegarien l'esquena.⁶⁰ Podeu posar, això sí, que el llibre serà imprès a la casa Sallent, i això és tot una garantia, i que l'administració va a càrrec de la llibreria Sallarès. He parlat amb en Gustau Vila (Grapa) i li dol només poder fer un petit dibuix per l'obra, car ell el que voldria és poder-vos demostrar amb un treball més fort tota l'estimació i admiració que us té.⁶¹

Farà lo dit, però. Als matins no hi hauria manera de veure'ns? Perquè pel que fa als dilluns tarda, he contret un petit compromís; si cal en prescindiré, però.

Bé, doncs; us suposo entera't [sic] de tot. Remeteu l'original, si pot ser tot, millor, i ens posarem a compondre tot seguit.

Una estreta amb totes dues mans de vostre affm.

Joan Sallarès

58. Es pot tractar de «Reflexions de la misèria», *Justícia Social*, núm. 119, de 6 de febrer de 1925.

59. Es pot tractar d'«El sentit humà del paisatge», conferència pronunciada el 1925 al Cercle Excursionista de Sabadell, referenciada a J. ALSINA GIRALT, «Joan Sallarès i Castells (1893-1971). Assaig de biografia», *Arraona. Revista d'Història*, núm. 6, primavera de 1990, p. 47-64.

60. Efectivament, n'hi hagué anuncis a *Justícia Social* i a *La Publicitat*, on Sallarès figura com a editor. Això no fou esmenat. En l'edició de *Brand*, Sallarès evita el seu nom i només figura el de la Impremta Sallent.

61. Dibuix de la portada, que ha esdevingut potser l'obra més coneguda de Grapa, i que no va escapar a ningú. Cristòfor de Domènec «era també aquell gran cor espremut, degotant sang, de la portada del llibre», vegeu ROURE TORENT, «Cristòfor de Domènec, l'heterodox», *Mirador. Setmanari de Literatura, Art i Política*, Any VIII, núm. 394, Barcelona, dijous, 12-11-1936, p. 1.

[7] 5/02/1926

05/02/926

No és possible, car amic Domènec, veure'ns diumenge tarda ni matí; tinc un anterior compromís d'anar, també per assumptes d'edició, a Sant Benet de Bages (Manresa).

Indiqueu un dia de la propera setmana per veure'ns a la tarda, però de 3/4 de 3 a 3/4 de 4, puntualment.

No se m'acut altra cosa a dir-vos com no sia un cordial «fins a la vista»,

Joan Sallarès

[8] 18/02/1926

Cf. 19/02/26

Amic Domènec

Salut!

Aquí van els tres primers plecs del Carnet (llibre) ja corregits de «primera intenció»; repasseu-los vós ara, fixant-vos-hi molt, perquè res no fa tan fàstic com un mal corregit llibre. Pareu bon esment en les paraules —car l'ortografia jo la vetllaré amb preferència. Feu-ho, i aviat, perquè les coses cal fer-les i, millor, fer-les de pressa... i bé.

Adjunto una *cari* d'En *Grapa* feta expressament per J. S. i pròpia per anar a mida de columna.

El mateix la grapa que estreny el cor simbòlic i ho ha fet molt bé. Ja té l'original el gravador; vegeu si n'anem de depressa [sic].

Si dilluns a les tres (exacte) m'ho poguéssiu donar, millor; si m'ho doneu abans, remillor; i si veniu personalment —veniu!— a portar-m'ho diumenge, recontraremillor.

Vostre

Joan Sallarès

Sabadell, 18-febrer 1926.

[9] Sense data

[Nota deixada a l'Ateneu Barcelonès]

Amic Cristòfor: Salut!

«Al fin parió la burra!» Llegiu, rellegiu, toqueu, retalleu i afegiu... i torneu-me de seguit l'original. = Records.

Sallarès

[10] Sense data

Amic Cristòfor: Cal que repasseu les adjuntes proves amb els originals tramesos per mi.⁶²

Escolteu: voleu venir aquesta tarda a Sabadell? Enllestriríem moltes coses.

Em trobareu a la botiga⁶³ o a casa la xicota, Rambla, 56.⁶⁴

Us espero.

Veurem En Sallent.

Joan Sallarès

[11] Sense data

Cristòfor: Salut!

Tinc rebudes les vostres dues cartes; però el que cal és que remeteu les proves que dilluns [triple subratllat] passat us vaig deixar a l'A[teneu] B[arcelonès].— Per això hi ha el correu i els recaders.— Ja fóra tirat. No us esperaré mai més. Vingueu quan vulgueu, però jo ànsia no. De manera que no us espero, però desitjo estar amb vós.

Vostre

Joan Sallarès

Avui, dissabte.

[12] 24/03/1926

Bon amic Cristòfor: Lamento la vostra obstrucció de l'oïda i suposo que haureu millorat, de qual cosa m'alegraré en saber-ho. —Cert que no us he escrit, però també és cert que he gastat inútilment unes sabates visitant l'Ateneu. —No tinc temps per extendre'm inútilment dient-vos coses i per això seré breu. Heu promès, i no heu complert, moltes vegades una visita: llavors podrem parlar *in extenso* de tot. Aquí us remeto proves del Carnet. Per tots els sants del martirologi romà us prego no retardeu el retorn, perquè cal apretar la ràpida sortida del llibre. Mancava una part del vostre carnet parlant d'En Salvat-Papasseit, que jo he trobat després de regirar Déu i sa mare a casa meva —i vostra.⁶⁵

62. Aquest és un exemple perfecte de l'estil de Cristòfor de Domènec, reflectit en la prosa de Sallarès: l'ús de la inversió entre adjectiu i nom, conjuntament amb la forma passiva del verb.

63. Joan Sallarès, després de treballar a la impremta de Joan Comas, a la Tipografia Vives, i a la Noogràfica, va obrir el 1925 una llibreria a la Via Massagué, núm. 22 bis. A l'octubre de 1926 va traslladar-la al carrer Alt del Pedregar núm. 23 (vegeu més endavant). Cfr. sobre la trajectòria vital de l'escriptor i llibreter, J. ALSINA GIRALT, *ibídem*.

64. Es tracta de la que seria la segona muller de Sallarès, Mercè Cassadó i Morera (1891-1970), amb qui es casaria en segones núpcies el 18 d'abril de 1926 (vegeu més endavant). Respecte a la primera, el seu biògraf escriu: «El 26 d'octubre de 1917 es casa amb Raquel Vallès i Colomines [1893-1924] i el 2 de novembre de 1918 neix el seu fill Miquel, que morí al front de guerra l'any 1938». Cfr. J. ALSINA GIRALT, *ibídem*, p. 49.

65. Papasseit moria el 7 d'agost de 1924. Cristòfor de Domènec publicà un sentit article a *Justícia Social* el 16 d'agost. Però els obituaris per a la revista els van escriure Jaume Aiguadé (*Cot de Reddis*) i Roure Torent. De fet, Domènec recupera i publica un escrit del 18 de juny titulat «J. SALVAT-PAPASSEIT, amic de Brand» on expressa el seu dolor per la malaltia de l'amic. De la nota al peu deduïm que bé podria haver estat present en la seva mort: «Aquestes ratlles foren escrites, el 18 de juny propassat, en assaben-

Corregiu, doncs, de pressa i fixant-vos bé en el que llegiu: que no passin *lapsus*, perquè això fa molt fàstic en un llibre, us desitjo molta salut.

Joan Sallarès

Ah! Dissabte, la «Novel·la d'Ara» em publica una novel·leta.⁶⁶

Sabadell, 24 març 1926.

[13] 30/03/1926

Bon amic Domènec: Salut!

Us remeto adjunts els originals que us mancaven i altres proves i altres originals. Corregiu [sic], també, ficant-vos-hi, i sense perdre temps.

= Dilluns de Pasqua no ens podem veure: seré a Santa Cristina. Ja us ho diré: sóc promès!! Es més: el dia 18 d'abril em caso. Rideau!

Bé, ja en parlarem.

Dispenseu no sigui més extens, però tinc al damunt una colla de coses apremiants [sic].

Us estreny les dues mans

Joan Sallarès

30 març 1926

[14] 08/04/1926

Bon amic, extraordinari amic Cristòfor de Domènec, el diumenge dia 11, no podem estar junts. Us ho dic condolgut. Però és que vuit dies més tard em caso i vet aquí que em cal aprofitar el dia per fer un seguit de diligències i maniobres que no us detallaré —i que podeu comprendre— per no fer-vos esclafir de riure. Ara, passada l'epitalàmica data, sí, quan vulgueu, i vindrà amb nosaltres la meva esposa —una dolcíssima esposa que penso que la Fortuna reservava molt recatadament per a mi tot sol. Veureu com es tracta d'una xicota justament entonada per mi, que té un notable sentit de comprensió i és assenyadament discreta. Us parlo simplement enamorat. Hi ha gent que això els dóna vergonya de dir-ho.— Bé; he rebut la cua de les proves, les he corregides [sic] i en Sallent les té en son poder. Una mena de fades dilacions retarda ja massa l'aparició del llibre. Ara, però, li darem la fatal empenta. En Sallent ha estat vuit dies a París [sic] i també ha fet anar una mica malament la cosa. —Bon amic: penso visitar Madrid, l'Escorial, Toledo i retornar per València. Us plau la ruta? penso veure moltes coses que em faran venir a la ment el record vostre. Vull veure del Museu el Greco —per

tar-se Brand de la desesperada situació física del poeta. Ahir 7 d'agost, de dotze a una, Brand era ennavegat en una quasi-conversa amb J. SALVAT-PAPASSEIT. Ahir mateix moria. Brand fou dels darrers amics que li van estrényer la mà —. Brand, endolorit, no vol canviar un mot en les ratlles del 18 de juny. Tampoc no podria. Vale, 18 agost 1924».

66. Es tracta de *Nica, l'heroi: novel·la original inèdita*, Barcelona: Impr. L'Avenç Gràfic («La Novel·la d'Ara»), 1926, 56 p. *La Veu de Catalunya* (31-3-1926, p. 3), on la crítica literària anava a càrrec del grup de Sabadell, en feu una ressenya breu però força elogiosa.

què no diem, encara, el Grec?—, Goya, Ribera i el Tizià. Ja els saludaré en nom vostre.
—Us envio amb la present un alè de l'estimació que us tinc.

Joan Sallarès

Sabadell, 8 abril 1926.

[15] 17/04/1926

Bon amic Cristòfor de Domènec

Salut!

Vet ací la cua del vostre llibre, i amb les proves, els originals retirats, els reproduïts i els sobrants. Jo, demà, diumenge surto de viatge i us prec que durant la meva absència, enllestiu les proves, de tal manera que en retornar a casa les retrobi corregides —i cal que us fixeu bé en aquesta feina. —Digueu si voleu algun colofó especial.= A son dia vaig rebre aquella vostra i curta i expressiva missiva de bon auguri pel meu enllaç. Moltes gràcies. Jo em prometo moltes felicitats, unes felicitats que vos desitja cordialment vostre

Joan Sallarès

[16] 26/04/1926

Sabadell, 17 abril 1926.

Grandíssim bon amic Domènec:

Ja de retorn de mon viatge de llibertat —mai encara no havia tingut la joia de la sola companyia de l'avui esposa meva— us puc fer present de la coberta del vostre llibre.

Vós direu si us plau. Jo la crec un encert.

Res més, que el temps em manca.

A veure quin dia vindreu.

Vostre,

Joan Sallarès

Sabadell, 26 abril 1926.

Cf 27.

[17] 26/04/1926

Sabadell, 27 maig 1926

Cf 31/5/26.

No us despacienteu, bon amic Cristòfor, per no haver-vos atès les vostres cartes. Ja sabeu com vaig sempre d'apretat. Hi ha cops que m'imagino que, si estés malalt o em morís, el món trencaria la seva rotació. Això us ho dic d'aquella manera tant sense pretensió com solament a nosaltres ens és permès de manifestar les coses i les situacions que les coses ens reporten.

Jo us estim —l'amistat també té algun agraïment egoista— l'angúnia que heu passat pensant en si estava malalt. No, no ho estic, si bé és veritat que tinc una maleïda dent que em fa condemnar. Per ara no he trobat altra solució que l'aspirina. Que pateixi qui vulgui. No ve d'aquí. Poques metzines no maten. Vaig a contestar-vos alguns punts assenyalats de les vostres cartes, que ara no tinc al davant. Tinc remesa una gran quantitat de llibres, però m'he aturat de fer la resta perquè vull saber si és que cal remetre'ls a la forma com s'ha fet amb els anteriors. Responem . = Aquest carallot de l'Apa⁶⁷ aviat farà pena: m'agradarà saber els raonaments que abonen la seva fulminant decisió [sic]. =

Lo de plantar cartells a les cantonades, em va bé; i així que us sembli estem en el punt dolç, ho farem: vull dir així que hi hagi crítiques o mullader. = Llàstima no saber lo del llibre a En Junoy dotze hores abans.⁶⁸

Aquestes festes de Pasqua cabalment les havem passades a Vilanova on jo tinc una colla de bons amics (Alexandre de Cabanyes,⁶⁹ Martí Torrents,⁷⁰ Joaquim Mir,⁷¹ Mestre Montserrat,⁷² etc.). Vaig visitar En Junoy⁷³ i li diguí tenia el llibre a l'Ateneu i em digué faria anar un propi a recollir-lo. Vàrem parlar molt de vós i em va demostrar tenir un gran interès pel llibre i una boníssima disposició per parlar-ne. Hem passat dos deliciosos dies. Les exclamacions del venedor quiosquer d'aprop [sic] de casa vostra, no tenen raó de ser. A ell, com a tothom, li donen un 25% de comissió per la venda, amb

67. Feliu Elias i Bracons (Apa) (1878-1948). No sabem de quina decisió particular estan parlant Domènec i Sallarès. Probablement Domènec, en una carta anterior, li va explicar les dificultats de la publicació de *Justícia Social*, expressió del final de la USC. El mes d'abril ja no va sortir-ne l'edició. I l'1 de maig, fent un esforç, se'n va publicar el darrer número per a celebrar la diada, sense cap dibuix de l'Apa, que ja feia algun temps que no hi col·laborava. El final de *Justícia Social* està lligat amb el fracàs de la USC per poder tirar endavant un front únic obrer que aglutinés totes les tendències. Elias era un home molt preparat, polifacètic, que defensava amb força les seves idees —per exemple, la seva oposició al «xuriquerisme» de Gaudí— i que podia ser tallant també. Cfr. F. FONTBONA, «L'art a la *Revista de Catalunya*», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIII, 2012, p. 197-211.

68. Pel to i pel contingut, potser Sallarès s'està referint aquí a Emili Junoy i Gelabert (1857-1931), que fou alcalde de Vilanova, maçó, diputat a Corts i director de *La Publicitat*, perquè tenia possibilitats de promocionar el llibre. Però ens decantem pel seu germà consanguini Josep Maria Junoy i Muns (1887-1955), que era un poeta d'avantguarda, fundador de la revista *Trossos* (1916-1917) i col·laborador d'*Un enemic del poble*. Junoy havia vingut a Sabadell com a conferenciant. De fet, era una de les «milloques manses» a qui es referia Sallarès en la seva primera carta, tenia relació amb el grup i havia fet comentaris elogiosos sobre Miquel Carreras. Cfr. Àngels CASANOVAS, *ibídem*, p. 147.

69. Domènec es refereix als intel·lectuals i artistes del Foment Vilanoví. El primer que esmenta és Alexandre de Cabanyes i Marquès (1877-1972), un dels principals representants de l'escola de pintura paisatgística a la ciutat.

70. Martí Torrents i Brunet (1887-1977), pintor a l'oli i aquarel·lista. Torrents, Cabanyes, Mir i Enric C. Ricart van decorar el Cafè del Foment Vilanoví amb pintures de gran format.

71. Joaquim Mir i Trinxet (1873-1940), pintor postimpressionista, amb un domini molt original de les masses de color. Mir era de Barcelona, però residia a Vilanova des del seu casament, el 1921.

72. Francesc Montserrat i Ayarbe (1879-1950), músic i compositor, impulsor de les activitats musicals a Vilanova, conegut com a «Mestre Montserrat».

73. Josep Maria Junoy denominava informalment als pintors vilanovins o residents l'«escola de Vilanova». Ell mateix en formava part, juntament amb Miró. Cfr. J. MIRÓ, *Cartes a J.C. Ràfols (1917-1951)*, ed. a càrrec d'A. Sobiranas i F. Fontbona, Barcelona: Ed. Mediterrània, 1994.

dret a retorn de invenuts. No sé pas què vol i no sé pas que li deuen donar els altres. = La venda sembla està encalmada. M'he donat compte que a la Catalònia no tenen pas molt interès a vendre el llibre, i En López de la Rambla, tampoc. Hi ha molta enveja al món.= No recordo res més d'especial i d'urgent interès per a posar-ho a la present. De manera que, bon amic, vaig a plegar. L'esposa està aprop [sic] i, de cua d'ull, veig que es mig acluca: està cansada de cosir. Ella serva un deliciós record de vós: m'ho ha dit més d'un cop. I ara no heu de ser vós qui li privi de dormir un quart més en la meua companyia. = Bé, doncs; escriviu sobre els extrems que la present conté i us prometo correspondre amatent, rapidíssim.

Us rebrega entre els seus braços

Joan Sallarès

Ah! M'he enterat [sic] de la vostra incorporació a regir els destins de l'Ateneu.⁷⁴ Treballeu-hi força. I se us felicita.

Sallarès

[18] 04/06/1926

Bon amic Cristòfor: Salut!

El vostre llibre es ven amb una lentitud que a mi em puny el cor. Us estimo tant a vós i estimo tant el llibre, que això, potser, m'havia fet imaginar una despatxada apoteòsica que no apareix per enlloc.⁷⁵ No cregueu sia culpa dels administradors. Cartells foren donats a tots els quiosquers, però la poca sortida els els feu retirar. Hi ha hagut casos ben emprenyadors, però lògics, tractant-se de qui es tracta. Per exemple, les llibreries mig

74. Aquesta felicitació no té una explicació fàcil. Potser Sallarès es refereix a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, amb el qual els fundadors de *Justícia Social* tenien força relació. Jaume Aiguadé en fou el president des de 1921 fins a 1925. Joan Salvat Papasseit en fou el bibliotecari el 1913-14. Domènec formà part del 1922 al 1924 de la secció de la Jove Atlàntida. En fou vocal el 1923, i hi donà un parell de cursos: «Pompeu Gener, filòsof» (1922) i «Cultura del poble» (1924). Però enlloc consta que tingués cap càrrec més. Vegeu F. AISA, *Una història de Barcelona. L'Ateneu Enciclopèdic Popular 1902-1999*, Barcelona: Virus, 2000, p. 185-190, 218 i 429. D'altra banda, a l'Ateneu Barcelonès no consta tampoc que Cristòfor de Domènec formés part de la Junta el 1926. Segons el Cartell de Juntes, el 1926-1927 la Junta de l'Ateneu estava formada per Jaume Massó i Torrents (president), Ramon Casamada (vicepresident), Vicenç Solé i de Sojo (secretari), Ramon Reventós (vicesecretari), Antoni Camprubí (tresorer), Francesc Camps Margarit (comptador), Enric Jardí i Miquel (bibliotecari), Pelai Vidal de Llobatera (conservador), i els vocals: Manuel Alfonso, Eduard Buxaderas, Pere Comas Calvet, Eduard Ferrés, August Matons i Colomer, Pere Prat Gaballí i Salvador Ventosa. Agraïxo a Àngels Casanovas tots els esforços que ha fet per trobar documentació sobre aquest fet.

75. La cultura obrera es basava en subscripcions col·lectives. La manca de perspectiva de Sallarès, amb un «model de negoci» encara temptejant, que diríem avui, resulta evident en aquest cas. El volum es venia a tres pessetes, completament fora de l'abast de les possibilitats d'una família treballadora durant la dictadura. Vegeu el càlcul recent de la relació salari/preu dels béns bàsics a l'abast efectuat per E. DEU I BAIGUAL a *Sabadell, 1936: economia, societat i política*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2017, p. 118 i ss.

catòliques, i les catòliques ni que dir-ho, han refusat la seva venda. Vós sabeu bé que una gran part del públic que llegeix català, tractant-se de coses que colpeixen el Decàleg, és bestialment inexorable: no perdona. Convinguem que és una tara catalana. Una gran part dels homes lliberals, lliurepensadors, socialistes i republicans, no llegeixen; millor: llegeixen aquelles obres fi de segle en les quals nosaltres ja hi sentim tuf de ròssa.— La llibreria Fitó, p. e. ha retornat els exemplars que els havien estat donats per a la venda.— Demés, la suspensió de *J[ustícia] S[ocial]* ens ha aixafat la guitarra. = Escolteu: demés de per els cartells de què havíem parlat, no us sembla que aniria bé el següent: Agafar la llista de subscriptors de J. S., fer una circular per ells i remetre-la, indicant-los la forma de pagament de l'obra, cas de volguer-la adquirir directament.⁷⁶ Podria invocar-se l'ideari de *J[ustícia] S[ocial]*, la vostra tasca de divulgació cultural i tot allò que ara no se m'acut i que poguéu fer-lo decidir a tombar-se per posseir el llibre.

— Digueu-me, de tot, què us sembla.— Podríeu, també, fer altres prospectes anunci de l'obra i posar-los — si és que em voleu fer cas i no fotre'ls al cove o al cau del W.C.— als taulells dels llibraires.— M'he adonat que els que fan més mal al llibre català són els editors catalans, quan el llibre no és fet d'ells. Tinc remesos tots els llibres que anotàrem en les vostres anteriors cartes, exceptuant *Schneeberger*,⁷⁷ *Gicardini*,⁷⁸ *Gian-*

76. *Justícia Social* havia tingut una mitjana de 100-125 subscripcions, de 1923 a 1926, distribuïdes entre 104 poblacions (no totes catalanes). Però, a principi de 1926, a penes en quedava cap. Cfr. J.L. MARTÍN RAMOS, «La Unió Socialista de Catalunya (1923-1936)», *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 4, 1974, p. 164 i ss. El punt crític, però, fou el que assenyala Sallarès. Escriu Josep Maria Rodés al respecte: «les prohibicions primoriveristes a les activitats de la Unió portaren Serra i Moret a autoexiliar-se [el 1925], alguns dirigents a tornar al PSOE [Josep Maria Comaposada] i, en definitiva, després de la suspensió del periòdic el març de 1926, vingué la suspensió governativa de la Unió Socialista. En la semiclandestinitat, però, i sobretot a través de l'Ateneu Polytechnicum o l'Associació Obrera de Concerts, els militants de la USC continuaren mantenint el contacte fins a la reorganització del partit el 1930». Vegeu J.M. RODÉS, «Socialdemocràcia catalana i qüestió nacional (1910-1934)», *Recerques: història, economia, cultura*, núm 7, 1978, p. 133.

77. Albert Schneeberger, traductor de Joan Maragall. Segons Grasset: «poeta post-simbolista francès que fou conegut durant la primera dècada del segle XX per alguns volums de poemes entre els quals podem destacar *La dame aux songes* i *Visionnaires*. Schneeberger fou un dels intel·lectuals que s'ocupà de manera més prolífica de la difusió de la cultura catalana a França. Ja l'any 1920 havia publicat un llibre sobre Eugeni d'Ors; l'any 1926 es va ocupar de l'edició d'un recull de contes d'autors catalans que portava per títol *Conteurs catalans*; i aquell mateix any va traduir al francès *Les desferres* d'Alfons Maseras i va fer el pròleg de la primera edició de *La fira de Montmartre*, del mateix autor». Vegeu E. GRASSET, *Haidé*, núm. 1, 2012 p. 73-79. Schneeberger va merèixer força atenció la dècada de 1920, després de publicar *Anthologie des poètes catalans contemporains depuis 1854. Choix de poèmes traduits, précédés de notices bio et bibliographiques et d'un essai sur la littérature catalane depuis les origines*, J. Povolozky et Cie., ed., 1922 («Les Grandes Anthologies»), col. dirigida per Alexandre Mercereau). J. Garriga li tradueix un poema en homentge a «Els amics de Catalunya: Albert Schneeberger», *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 56, maig de 1922. L'antologia fou seleccionada i traduïda en gran part per Alfons Maseras. Cfr. M. CORRETGER, *Alfons Maseras, intel·lectual d'acció i literat (Biografia. Obra periodística. Traduccions)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Curial Edicions, 1995, p. 129-130. Schneeberger traduí també «La damnació de Fra Jordi», de Domènec. Cfr. J. ROURE TORENT, «Cristòfor de Domènec (Acabament)», *La Nova Revista*, núm. 12 (desembre 1927), p. 354. Vegeu també, sobre Schneeberger, M. DO CEBREIRO RÁBADE VILLAR, «Elements per a una història de les antologies de poesia a Catalunya», *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, núm. 63, tardor 2007, p. 15-44.

78. Mario Gareia i Roberto Marvasi foren els traductors italians de Domènec. Pensem que Sallarès es refereix a Cesare Giardini (1893-1970), un escriptor, historiador, editor, traductor i periodista molt prolífic, que publicava a *La Fiera Letteraria*, el qual fou responsable de l'*Antologia di poeti catalani con-*

nini,⁷⁹ *Mercur de France*⁸⁰ i *Revue d'Occident*⁸¹ [sic]. El trobar les adreces us serà més fàcil a vós que a mi. Si no ho sap tot l'Ateneu de Barcelona, no crec pas que ho tinguem de saber [sic] els quatre somiadors de Sabadell. L'Estelric, si no, ens ho dirà. = A aquell quiosc jo hi he entregat personalment el cartell. = Ah! Lo dels exemplars [sic] paper extra no és possible. Això calia preveure-ho en fer el tiratge. = No sé quina mena de carta us estic fent. Però no és pas hora d'academitzar epístoles. Penso, però, que tot ho trobareu prou clar. = La meva esposa està contenta de veure com serveu bon record d'ella i que en les vostres ben estimades cartes l'esmenteu. Gràcies = Adéu, magnífic Cristòfor.

Joan Sallarès

Sabadell, 4 juny 1926.

– Adjunto [sic] us remeto una crítica de «La veu de Sabadell».⁸² Trobo, jo, que va bé!

– La d'En Garcés la trobo, simplement, una tarugada.⁸³ És un noi tan covard —potser millor burro— que li sembla que ha trobat la manera de parlar de les coses sense parlar-ne. Oh! Quina estúpida agudesia! Són una mena de gent [línia transversal enllaçant amb *crítica*, més amunt]... olímpica, si els Jocs Olímpics s'organitzessin a la sala i alcoba [sic] de casa seva.— En Garcés em fa l'efecte d'un senyor d'aquells que, en una reunió de junta, vota en blanc... un blanc que resulta groc [Transversal al marge dret de la pàgina].

Carta adjunta de Joan Puig Pujol

Ciutat [Sabadell] 3 juny 1926

Amic Sallarès: En la crítica —si se'n pot dir crítica— apareguda a *La veu de Sabadell* del llibre «El carnet d'un heterodox» hi van aparèixer algunes errades que, si per cas envies algun exemplar al seu autor, espero que corregiràs [sic], perquè desvirtuen en certa manera el que jo volia dir. No vaig poguer corregir les proves [sic], i d'aquí que ara em veig obligat [a] esmenar amb la present aquelles errades.

temporanei 1845-1925, Torino: Le Edizioni del Baretto, 1926; i de *l'Antologia della poesia catalana (1845-1935)*, Aldo Garzanti, 1950. Traduí Enric PRAT DE LA RIBA, *La nazionalità catalana*, Milano: Alpes, 1924. Fou traductor també d'Alfons Maseras. Cfr. M. CORREGER, *ibídem*, p. 124-126.

79. Alfredo Giannini, traductor de Víctor Català a Itàlia (*Solitud*). Vegeu G. GAVAGNIN, J. FORASTE, «Alfredo Giannini, un catalanòfil italià oblidat», *Miscel·lània Joan Gili*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 285-298.

80. Es tracta de la mítica revista literària francesa amb arrels al segle XVII i revifada el 1890, on poetes simbolistes com Alfred Jarry i Mallarmé havien publicat.

81. Es pot tractar de la *Revista de Occidente*, la revista que Ortega havia fundat i dirigia des de 1923, molt llegida a Barcelona. O bé que Sallarès trabuqui el nom de *Les Cahiers d'Occident*, una revista propera a l'*Action Française* de Charles Maurras, i que acabava de veure la llum a França el mateix any de 1926.

82. La crítica era de Joan Puig Pujol, publicada a *La Veu de Sabadell*, «Carnet d'un heterodox. Cristòfor de Domènech», dimecres 4-6-1926, p. 2.

83. Tomàs Garcés, a la secció de «Carnet de les Lletres» de *La Publicitat*, havia escrit que «al seu doctrinarisme, a la seva acràcia, correspon una prosa desarticulada, caòtica, feta d'interjeccions i neologismes» que en el fons resultava innòcua i no feia cap mal a ningú, de tan personal com era. Cfr. T. GARCES, «Una mena de joventut», *La Publicitat*, 3-6-1926, p. 10.

Pren nota:

Allà on diu: «I quan aquest límit del pudor és a la punta de lo que se'n diu obscuritat, una mirada de romàntic sentimentalisme fa...»⁸⁴

Ha de dir:

«I quan aquest límit del pudor és a la punta de lo que se'n diu obscenitat, una mica de romàntic sentimentalisme etc...»

I allà on diu:

... si bé amb més despit i indulgència...⁸⁵

Ha de dir:

«si bé amb més despit que indulgència...»

Encara hi ha alguna altra cosa que considero que no té importància.

Total que et donaré una mica de feina.

Res més i perdó pel meu atreviment.

Sempre teu,

Joan Puig

Nota de Joan Sallarès: [Aquest bon amic, no sé si el recordareu: fou a casa el dia que vós l'honorareu assentant-vos-hi a taula. Un xicot minç, amb ulleres, quiet, i gairebé mut.]⁸⁶

[19] 07/07/1926

Bon amic Cristòfor de Domènec: Salut!

Cal que ens vegem, millor, cal que passem les dues o tres hores de treball que sien necessàries per arranjar quelcom a fi de veure si el vostre llibre surt. Vinga la llista de subscriptors de *J[ustícia] S[ocial]*, i vingi una circular una mica picadeta per ells, i a veure si ens salvem del naufragi. L'impressor m'ha fet molt delicadament —en Sallent no pot fer-ho d'altra faisó— una mitja indicació metàl·lica que haurem de veure si podem atendre.

84. L'original fa: «Fugint dels tòpics que són avui formes d'estructuració literària i àdhuc maneres per encobrir maneres amb ropatges bon xic espessos ço que hom no escriu per natural pudor, En Cristòfor de Domènec ha traspassat aquest límit pudorós i diu les coses pel seu nom, sense gaires miraments eufemístics. I quan aquest límit del pudor és a la punta de lo que se'n diu obscuritat, una mirada de romàntic sentimentalisme fa raonables les escenes descordades, però no obstant cenyides sempre a la pura i sola visió crítica de l'espectacle de la vida».

85. «En tot l'ambient de l'obra hi sura la peculiar tendència ideològica de l'autor, lligant les arbitrarietats, les paradoxes, i les ironies amb un fons de cordialitat per les flaqueses humanes, si bé amb més despit i indulgència» (ibídem).

86. Joan Puig Pujol (1889-1973) fou un periodista i escriptor sabadellenc, a qui devem alguns escrits, com *86 anys de premsa local a Sabadell, 1853-1938*, Sabadell: Ed. Riutort, 1972. Formà part, amb els mateixos Sallarès, Àngel Samblancat, Salvat-Papasseit i el poeta sabadellenc Plató Peig, del consell de redacció de *Sabadell Federal* (1916).

Ja que esteu de vacances o amb una certa llibertat —penso que això em dèieu en una de les vostres—, per què no veniu tota una tarda —qualsevol!— a la botiga i ho planegem tot. Que mai poguem creure que hi ha hagut dessídia [sic] i que aquesta pogué motivar un fracàs.

Altrament, dilluns jo vaig ésser i esperar-me a l'Ateneu amb aquella mala potra de no poder-vos veure un pèl.

Eh, que ho enllestirem?
Apa, doncs, us espero.

Joan Sallarès

Sabadell, dijous 7 juliol 1926

[Annex. Documents: 1. Sociedad General Española de Librería, 17 de Julio de 1926; 2. Carnet d'un Heterodox, Relació de llibrerías]

Vet ací l'eloqüència del despreci [sic] i el secret del no sortir tants llibres com deurien haver sortit.

Joan Sallarès

D1 Carta de la SGE de Librerías

Sociedad General Espanola de Librería [sic?]. Diarios, Revistas y Publicaciones, S.A.

Exp. 6907 C/V

17 de Julio de 1926

Sr. D. Juan Sallares. Presente

Muy Sr. nuestro:

Con la presente tenemos el gusto de adjuntarle una relación de Librerías de Barcelona, habiendo anotado al margen si quieren o no el CARNET DE UN HETERODOX.

Sin otro particular, quedamos attos. ss. ss.

Sociedad General Española

D2 Relació de llibrerías

Nacional y Extranjera.....	Tiene y no quiere más.
Schneider	Tuvo y no quiere más.
Casa Cuetos	Tuvo y los devolvió. No quiere más.
Sala, Apeadero	Tiene.
Voluntad	Tiene.
Sala Parés	Tiene.
Casulleras	Tiene. Es fuerte.
Hros. Viuda Pla	Tiene.
Catalonia.....	Tiene.
Domènech	Tiene.
Ricardo Durán	Tiene.

Tassis.....	Tiene.
Alum.	Tiene.
Puig Alfonso	Tiene.
La Unión	Los devolió.
Ruiz	Tiene.
Ribó	Tiene.
Sintes	Tiene.
Bonavia	Tiene.
Montserrat	No quiere.
Quera	No quiere.
A. Bosch	No quiere más.
Castells	No quiere.
Hormiga	No quieren.
Subirana	No quiere.

Barna. 17-7-26.

[20] 19/08/1926⁸⁷

Bon amic Cristòfor,

Rebuda la vostra, a la qual res no hi tinc a objectar, he de dir-vos, però, com sou massa —un molt massa— optimista respecte a les possibilitats de venda del *Carnet*. Aquella circular està molt bé, ha estat molt celebrada, les esperances de venda eren moltes, però el vostre llibre ni així s'ha venut. Foren remeses a tots els subscriptors de *J[ustícia] S[ocial]* i demés [sic], de manera que vaig gastar a prop de 20 ptes de segells i no comptem el treball que despatxar tal reguitzell de cartes representa, el cost de sobres i circulars i, tot plegat, sabeu què ha rendit? Doncs ha rendit la venda de 14 o 15 llibres. Jo no ho entenc. Hauré de pensar que *J[ustícia] S[ocial]* la tenien uns quants senyors Esteves que es volien dispensar de lliberals. =

Qui esperava carta era jo, bon amic, i ahir mateix i abans vaig estar temptat de pujar als *[E]Lèctrics*⁸⁸ [sic] per parlar, car en Sallent m'ha fet una altra lleu indicació

87. Es conserva una carta de Cristòfor de Domènec amb la mateixa data (19 d'agost) a l'epistolari del Fons Sallarès de la Fundació Bosch i Cardellach, on el filòsof demana expressament que aquest li enviï la crítica de Brand apareguda al Diari de Sabadell. La carta ha estat transcrita i reproduïda per Àngels Casanovas a *Miquel Carreras i Costajussà (1905-1938)*, ibídem, p. 105-106.

88. Hi havia dues maneres de viatjar amb tren de Sabadell a Barcelona: el tren del Nord (conegut com l'*Apeiaderu*), i els Ferrocarrils de Catalunya, que usaven energia elèctrica i havien estat fundats per l'enginyer Carles Emili Montañés (1877-1974) per a unir Barcelona amb el Vallès travessant la serra de Collserola. La companyia es constituí l'1 d'abril de 1912, i fou finançada en principi per l'enginyer nord-americà Fred Stark Pearson (1861-1915), amb qui Montañés també va cofundar la companyia *Barcelona*

de veure com estava això. Això en aquest Còdig [?] vol dir pessetes. I vós direu, doncs, car ja sabeu com el meu [il·legible] en aquest afer hi representa tan sols la mitjanceria dels mals-de-cap i de l'angúnia, descomptant la correcció de proves, remeses, repart, etc. I poso etc. per no fer llista de mèrits.— Digueu i concretament i de pressa què haig de dir a En Sallent. Cal quedar-hi bé; remeteu el que pogueu [sic], després liquidarem amb els administradors i a veure si resollem tota aquesta enderga de la fatalitat fent-nos fallir.

= Us remeto adjuntes les llibretes [de] subscriptors [de] J[ustícia] S[ocial], que de res han servit, com no sigui per sofrir un nou desengany, i un exemplar del *Diari de Sabadell* on hi trobareu un article del comú amic nostre Miquel Carreras, parlant del Carnet.⁸⁹— Res més, i dispenseu el to, però és que estic treballant com una bèstia, faig una frugal i retreta vida, i els comptes no em surten. Us rebla l'abraç,

Joan Sallarès

En el tren,⁹⁰
19 d'Agost 1926

[21] 24/08/1926⁹¹

Bon amic Cristòfor: Salut!

Penso que no us va passar per alt —per més que incontestada— una nota posada en la meva anterior parlant-vos de la conveniència de fer quelcom al Sallent, el boníssim impressor nostre. Em cal recalcar-ho per si hi puc donar alguna pròxima esperança.

Suposo en vostre poder les llibretes subscriptors a J[ustícia] S[ocial].

Suposo teniu el primer article Carreras, qui, efectivament, és un trumfo.

Adjunt us remeto el segon i darrer.⁹²

Traction Light & Power (coneguda com «la Canadenc») El tram Sant Cugat-Sabadell fou inaugurat l'1 de juny de 1922. És la línia que ens diu Sallarès que agafa. Els sabadellencs solien anomenar-la popularment el «tren elèctric» (el *lèctric* o *lèctrics*). Vegeu C. SALMERÓN BOSCH, *El tren del Vallès: Història dels ferrocarrils de Barcelona a Sabadell i Terrassa*, Barcelona: Ed. Tèrminus, 1988.

89. M. CARRERAS, «Carnet d'un Heterodox», *Diari de Sabadell*, núm. 1962, 15-8-1925, p. 1; Carreras fa un elogi del llibre i en ressalta l'aspecte humanista, moral, i el fet que està basat en l'experiència del dolor.

90. La lletra de Joan Sallarès és normalment clara. Amb tot, algunes notes presenten les oscil·lacions d'escriptura característiques d'haver estat escrites en el trajecte de Sabadell a Barcelona, abans de ser lliurades en mà a l'Ateneu Barcelonès.

91. En la seva resposta de 26 d'agost, Domènec reitera la voluntat de contribuir a les despeses originades i, sobretot, fa un elogi de la crítica i de la figura de Miquel Carreras. També esmenta significativament el periodista Francesc Madrid i Alíer (1900-1952), un dels animadors de la cultura nocturna de la ciutat, com a possible valedor del llibre. Cfr. Epistolari del fons Sallarès, Fundació Bosch i Cardellach.

92. «Cristòfor de Domènec. Carnet d'un heterodox», *Diari de Sabadell*, núm. 1968, 22-8-1926, p. 1. Carreras proposa una classificació dels gèneres que conté el llibre (màximes, escenes crítiques, efusions i al·legories), i rebla que es tracta d'un llibre moral, «ortodoxe, però de la religió de la bona voluntat». La crítica entusiasma Domènec, que en la seva resposta a Sallarès diu que Carreras «té el pudor propi del veritable esperit pensant». Cfr. A. CASANOVAS, *ibidem*, p. 113-114.

El tal agrai gairebé vergonyosament els vostres mots. I no per pose [sic], que no en sap.⁹³

En la vostra propera hauríeu d'indicar-me dediquéis un «Carnet...» al repetit Carreras. Es dels que ho agraeix [sic].

Resultat de les circulars, he venut un altre llibre. De la manera com estava redactada la circular, cregueu que és per a nosaltres un gros fracàs.

La Mercè agraeix els vostres fervorosos saluts. I jo també.

Joan Sallarès

24 agost 1926

[22] 03/11/1926

3 novembre 1926

Bon amic Cristòfor de Domènec

Salut!

Cap altre indici de vida vostra no he tingut de molt de temps fora d'un molt cenyit i ple de categoria conte publicat a La Publicitat.⁹⁴

I bé; avui us puc anunciar la bona nova d'haver traslladat la botiga de llibreria al carrer del Pedregar, 23, on queda tan amable com l'anterior i un si és no més comercial, car està enclavada en el rovell de l'ou de la ciutat, entremig de belles botigues d'utilitàries coses.

Us agrairé una visita. I un dinar a casa.

Referent al vostre llibre... Ai, amic! Lo de *Justícia Social*, fallit; lo de les circulars, fallit també. I l'impressor aguantant metxa. La venda dels dos i tres darrers mesos ha estat gairebé nul·la. Espero lletra vostra parlant-me d'aquest afer del qual em parlàveu en la vostra darrera.

Estic —com de costum, més que mai, però— entrebancat de feina.

Us estreny les dues mans vostre obligat servent

Joan Sallarès

[23] 03/11/1926

Bon amic Cristòfor de Domènec:

Salut!

93. Sallarès era molt amic de Carreras, sobre el qual escriví moltes pàgines després del seu assassinat al front del Segre, el 1938, insistint especialment en els trets de caràcter. Cfr. *Dels trets humans i de la fesomia moral del polígraf Miquel Carreras; Vida de Miquel Carreras i Costajussà, fill de Sabadell. 1905-1938* (1963?), Fundació Bosch i Cardellach, A 003/2/15. Sobre la seva relació, vegeu J.M. BENAUL, «Miquel Carreras i Costajussà, vist per Joan Sallarès i Castells», *Arraona. Revista d'Història* núm. 4, III Època, primavera de 1989, p. 79-92.

94. Sallarès es refereix a «Els dos emperadors», publicat per Domènec a *La Publicitat*, núm 16.415, divendres 29-10-1926, p. 7. Es tracta d'una versió moral del tema clàssic del príncep i el captaire.

He sabut que romaneu enllitat, millor dit, vaig saber que havíeu estat obligat de fer llit, però com sia que això acostuma ésser cosa passatgera, vet ací que jo pensava un dia i un altre dia veure'us a l'Ateneu, però a l'Ateneu no hi sou mai. Dilluns passat tenia totes les intencions de venir-vos a veure, però no vaig recordar el número de la vostra adreça i vaig témer volejar massa estona amunt i avall del carrer d'Aribau.⁹⁵ I bé, doncs; ¿és que esteu malalt, vull dir, és que teniu malaltia llarga o és que teniu adoptada una posició preventiva, evitativa, de una [sic] malaltia? Ai, amic, que el conyac no soluciona les marfugues físiques;⁹⁶ jo, per ara, aigua fresca, i avall; és, també, un aspecte de descomplicació [sic] de necessitats. = Bé; si teniu bon humor —valiment penso que sí— dediqueu-me per una estona la vostra atenció. M'agradaria saber bé el vostre estat —sens perjudici de visitar-vos quan menys ho penseu—, inclòs per fer algun càlcul, car tinc dos o tres assumptes que em van pel pedregar —un d'ells és la liquidació a Sallent del «Carnet», en el qual afer ja he esgotat tots els recursos dilatorials. = Penso que deveu devorar llibres sota una impunitat patronal absoluta. Ah!... Com us ho envejo: fins permetria d'estar una mica malalt. = Bé, doncs, amic; dihueu-me [sic] quelcom —per poc que sia—, de tot, per poder formar juí i provar d'endegar —miracle de les apariències!— les coses.

Us estreny la mà amb tot afecte,

Joan Sallarès

Sabadell, 22 març 1927

[24] 20/04/1927

Bon amic Domènec

Barcelona

Salut!

L'endemà de la vostra entrevista —dilluns a 1/4 d'11 del vespre— la meva esposa m'oferí el fruit del seu ventre i de la meva activitat. Total: una mossa com una muntanya, viva, sana i maca.⁹⁷ La partera patí bon xic, però jo vaig aconsolar-la dient-li que era fatal per culpa d'aquella formidable vaina que degueren formar la senyora Eva i el senyor Adam en aquella selva verge de malvestat del Paradís. (Gairebé si rebo!) — Ah! Detall a fer notar: en aquelles mateixes hores jo, un any enrera, em regositjava [sic] damunt del seu cos venusí, en nit nupcial.⁹⁸

95. Hi ha paràgrafs que indiquen que, efectivament, al cap d'un any de correspondència, Sallarès va visitar l'escriptor al seu domicili. Domènec ja estava greument malalt.

96. Al·lusió a la beguda, un dels hàbits de Domènec que altres crítics menys pietosos retreien a l'escriptor.

97. Es tractava de la seva filla, Sílvia Sallarès Cassadó (1927-2001).

98. Aquesta expansió no és pròpia de Sallarès, i denota certa intimitat, de la qual es retrau en la carta posterior del 2 de maig. És interessant, però, malgrat l'expressió una mica forçada, de notar-ne el naturalisme, lliure de cap contenció.

Ara una mica de prosa: He anat a casa En Sallent i els he assabentat de la meua visita a casa vostra. Efectivament, us estimaran un sacrifici de cara a la liquidació del «Carnet».

He escrit a aquell minyó de Buenos Aires, traductor del vostre llibre.⁹⁹

Es ben vostre,

Joan Sallarès

Sabadell, 20 abril 1927.

[25] 21/04/1927

Bon amic Domènec

Barcelona

Amb la meua anterior haureu vist sortosament confirmats vostres generosos bons desigs quant al part de la meua muller. Res més.

He fet copiar pel noi la carta remesa al vostre traductor sense joia. He pensat seria la millor manera de no esguerrar el marro en res. Veureu que té un to perfectament d'Antoni López, que em fa íntimament enrojolar. Penso no es podia parlar altrament, però.

No em feu escriure més, perquè tinc altra urgent feina (no es tracta de res del W.C., precisament).

Mare i filla segueixen rebé.

Maneu al vostre

Joan Sallarès

Sabadell, 21 abril 1927

[26] 02/05/1927

Bon amic Domènec

Salut!

Us presento altre cop enllitat. Dies enrera —el vostre mutisme nodreix la sospita— us vaig remetre una carta participant-vos el naixement de la meua filla Sílvia. (Romàntic? Tantseval! [sic] Romàntic vol dir, fonamentalment, passional, i està ben atrapat aquell qui

99. Podria tractar-se d'una carta falsament adreçada des de l'Argentina. De fet, Magí Miralles Vilanova, el suposat traductor, era anarquista, del ram de la construcció. A les vagues generals del març de 1916 és detingut per apedregar un tramvia al carrer Marquès del Duero (*La Vanguardia*, 10-3-1916; *La Publicidad*, 20-3-1916, p. 2). A la República el trobem formant part de l'Obra Popular Antituberculosa de Catalunya, amb Joan Peiró. El 1934 és detingut per associació il·lícita (*La Vanguardia*, 3-4-1934). El 1936 va pertànyer al Comitè de Milícies Antifascistas de Catalunya i militava a la CNT. Cfr. la tesi d'Enric MOMPÓ, *El Comité Central de Milicias Antifascistas de Cataluña y la situación de doble poder en los primeros meses de la guerra civil española*, llegida el 8 de juliol de 1994 al Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, p. 54. Al final de la guerra, és detingut i li perdem la pista. Cfr. *ABC. Año Trigésimoquinto*, Sevilla, Miércoles 1-3-1939, p. 15. España Nacional. Informaciones de Provincias. «Barcelona. Un confidente del siniestro Comorera. Se ha sabido que el detenido Magín Miralles era uno de los confidentes del nefasto consejero de la extinguida Generalidad Comorera. No pudo huir de la ciudad a causa de un accidente de automóvil que sufrió al intentarlo, lo que le obligó a esconderse en Barcelona».

no en té un polset, i, per ésser més feliç, un polset de massa.) = Ací us remeto la carta de la qual us vaig parlar i que vós no rebéreu. Ara me l'acaba d'entregar, retornada, el carter. —Us desitjo una gran millora de salut, i us prego dues lletres. = Moltes gràcies

Sempre vostre

Joan Sallarès

Saludeu la vostra gentil mare.¹⁰⁰

2 abril 1927¹⁰¹

[26, annex] 02/05/1927

[Còpia de la carta original tramesa el 19/04/1927; la lletra i la signatura són del mateix Sallarès]

Calle Moreno, 658

Ciudadela

F.C.O. - Buenos Aires

Rep. Argentina

Sr. Magín Miralles

Buenos Aires

Muy Sr. mío,

El impresor Sr. Sallent acaba de entregarme, como editor-propietario de la obra en catalán «Carnet de un heterodox» [sic] de Cristòfor de Domènec, la carta mandada por V. anunciando haber hecho una traducción al castellano de dicha obra.

Como sea que el «Carnet» está debidamente registrado en propiedad (copyright) o se ha amparado por las leyes de propiedad intelectual, le ruego desista de su publicación a no haber puntualizado antes y conmigo los puntos siguientes:

— La traducción deberá ser revisada y autorizada como garantía de fidelidad y corrección literaria por su autor.

— Se publicará la totalidad del libro o, en último caso, se excluirán los trabajos que a juicio del Sr. Domènec deban suprimirse aumentándolos, si es caso, con los inéditos que posee su autor.¹⁰²

100. Sembla, doncs, que Sallarès va arribar a conèixer la mare de Domènec, Maria Vilanova Domènec, d'origens andalusos, amb qui l'escriptor vivia.

101. La data és insegura. L'escriptura és borrosa. Pel contingut de la carta, és impossible la data que hi figura. Es tracta d'un lapsus de Sallarès, que escriu «abril» en lloc de «maig».

102. És interessant de notar que això en realitat indica la intenció de l'autor de revisar el contingut del llibre que havia publicat, probablement amb pressa i en unes circumstàncies de salut i personals difícils.

— Se determinarà formalment per parte de V. la cantidad de ejemplares de que constará la edición, cobrando yo los derechos de traducción y autorización. Por la importancia y originalidad del libro, así como teniendo en cuenta el éxito obtenido en el reducido mercado de Cataluña, puedo asegurarle que su aparición en lengua castellana tan difundida en estas vastas llanuras del Plata y demás, constituiría la más poderosa actualidad literaria, pudiendo aventurarse sin riesgo a hacer un tiraje de varias docenas de miles.¹⁰³

Creo fundadamente que las condiciones generales que acabo de apuntar no han de enfriar para nada su entusiasmo tan legítimo como repetido tratándose de dicho libro y que, por lo demás, es sobradamente justo que los autores literatos cobren poco o mucho de su labor.

Le saluda atentamente esperando su contestación, suyo

Joan Sallarès

Sabadell, 19 abril 1927

[27] 12/05/1927

Dilectíssim Cristòfor:

Salut té qui salut us desitja.

Rebuda la vostra carta dec dir-vos que m'ha impressionat vivament. Tanta contrarietat és per atuir qualsevol que, com vós i com jo, no estigui molt bregat a salvar maltempsades. – En Sallent i el soci han llegit la carta, i vós sereu el darrer al qual es farà cap requeriment econòmic. Aneu fent al vostre albir, que la intranquil·litat de cap manera permetrem us vinguí de Sabadell. – Us desitgem, això sí, molta salut i molta força per recuperar la salut extraviada. Jo no us puc ésser generós com voldria. Amb el traspàs de botiga, alguns atrasaments que suporto i el part de l'esposa, estic eixut mateix que una esponja. Ja sé que no m'ho demaneu, però us dic això com a viva exteriorització del meu més pur i viu sentiment. – Tranquilitzeu-vos tot lo possible per tal d'aconseguir ço que pugueu, pel vostre bé i el de la vostra adorable bona mare i de la seva companya de tribulacions. – La meua esposa us té en el millor dels records. – Avant, avant, i avant. – No puc descendir a fer literatura. – Faig els meus millors vots pel vostre recuperament [sic]. – Estrenyeu la mà de la vostra mare. – Salut!

Joan Sallarès

Sabadell, 12 de maig 1927

103. La referència al nombre d'exemplars és completament inversemblant i, en la nostra opinió, indica que Sallarès [i Domènec] considerava que la petició d'autoritzar la publicació a Argentina era falsa.

Bibliografia

F. AISA, 2000: *Una història de Barcelona. L'Ateneu Enciclopèdic Popular 1902-1999*, Barcelona: Virus.

R. ALCARAZ I GONZÁLEZ, 1987: *La Unió Socialista de Catalunya: 1923-1936*, Barcelona: Ed. La Magrana.

J. ALSINA GIRALT, 1990: «Joan Sallarès i Castells (1893-1971). Assaig de biografia», *Ar-raona. Revista d'Història*, núm. 6, primavera, p. 47-64.

R. ALTAMIRA, 1919: *El Congreso de la Sociedad de las Naciones*. Sesión del día 18 de Diciembre de 1919. Conferencia del Sr. D. Rafael Altamira. Publicaciones de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación. Madrid: Ed. Reus.

ANON. [S.A.], 1926: «El libro del buen gusto», *El Escándalo*, any II, núm. 56, 11-11-1926, p. 1.

M. BACH, 1991: «El 'coro' de Santa Rita, altrament anomenat Grup de Sabadell (I)», *Ar-raona: Revista d'Història*, núm. 9, p. 67-80.

M. BACH, 1998: «Les Edicions La Mirada», *Quadern de les idees, les arts i les lletres*, núm. 116, p. 100-101.

F. BALDELLÓ, 1927: «Semblança de Cristòfor de Domènec», *Criterion*, núm. 1, octubre-desembre, p. 497-500.

J. BARREIRO, 2001: *Cruces de bohemia (Vidal y Planas, Noel, Retana, Gálvez, Dicenta y Barrantes)*, Saragossa: UnaLuna.

J.M. BENAUL, 1981: «Industrialització i moviment obrer a Sabadell, 1840-1868», *Estudi General*, núm. 1, p. 187-197.

J.M. BENAUL, 2012: «Autors, editors i impressors a Sabadell, 1850-1975. Nota històrica», en el Catàleg de la Col·lecció Esteve Renom-Montserrat Llonch, *Sabadell, lletra impresa: de la vila a la fi de la ciutat industrial*, Olesa: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 7-68.

J. F. BOTREL, 2008: *Libros y lectores en la España del siglo xx*, Rennes: JFB.

M. BURGUÈS, 1929: *Sabadell del meu record. Cinquanta anys d'història anecdòtica local*, amb pròleg de Joan Sallarès, Sabadell: Joan Sallent, impressor.

S. CABALLERIA FERRER, C. CODINA I CONTIJOCH, 1994: «El món editorial de les lletres catalanes (des del segle XIX fins al final de la Guerra Civil)», *Ausa*, XVI, p. 81-112.

M. CARRERAS I COSTAJUSSÀ, 1926: «Cristòfor de Domènec. Carnets d'un Heterodox», *Diari de Sabadell*, diumenge 15-8-1926.

M. CARRERAS I COSTAJUSSÀ, 1932: *Elements d'història de Sabadell*, Sabadell: Edicions de la Comissió de Cultura.

M. CARRERAS I COSTAJUSSÀ [Miquel COSTA], 1938: *Conceptes i dites de Martí Rialp*, Sabadell: Impremta de Joan Sallent.

M. CASALS I COUTURIER, 1993: «La impossible història d'Armand Obiols», *Ar-raona. Revista d'Història*, núm. 12, p. 41-54.

À. CASANOVAS I ROMEU, 2011: *Miquel Carreras Costajussà (1905-1938)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

P. CASANOVAS, 2003: «Pau Maria Turull Fournols i la societat de nacions», dins J. MONSERRAT, P. CASANOVAS (ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya*, Barcelona: INEHCA - Societat Catalana de Filosofia, p. 49-71.

P. CASANOVAS, 2009: «Política i filosofia en Cristòfor de Domènec», dins P. CASANOVAS (ed.), *Miquel Carreras i Costajussà i la filosofia d'entreguerres (1918-1939)*, Barcelona: Fundació Bosch i Cardellach - Societat Catalana de Filosofia - Institut d'Estudis Catalans, p. 43-70.

P. CASANOVAS, 2014: «L'humor de Cristòfor de Domènec. Sobre la publicació de Brand, *Carnet d'un heterodox (1926)*», *Arraona. Revista d'Història*, núm. 34, 4a època, p. 182-197.

P. CASANOVAS, A. CASANOVAS, 2009: «Consells de guerra a Sabadell. Sobre la carta de Joan Sallarès i Castells a Antoni Vila Arrufat (12 de gener de 1941)», *Arraona. Revista d'Història*, núm. 32, p. 72-87.

J. CASTELLANOS, 1996: «Mercat del llibre i cultura nacional (1882-1925)», *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, Barcelona, núm. 56, octubre, p. 5-38.

A. CASTELLS, 1976a: *Quaranta-dos anys de diaris sabadellencs en català (1897-1938)*, Sabadell: Edicions Riuort.

A. CASTELLS, 1976b: «L'inadaptable terrisser Marian Burguès i Serra (Sabadell, 1851-1935)», *Arraona. Revista d'Història*, núm. 1, p. 49-64.

L. CERVERA, 1927: «Conversa al marge de l'epistolari i del dietari íntim de Cristòfor de Domènec», *Revista de Catalunya*, Any V, febrer de 1928, núm. 44, p. 159-172.

A. COMADRAN I ORPÍ, 2015: *El procés d'expansió del noucentisme cap a «segones ciutats»: el cas de Sabadell (1910-1923)*. Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

A. COMADRAN I ORPÍ, 2018: «Noucentisme i la literatura a Sabadell», *Estudis Romànics*, IEC, vol. 40, p. 229-255. DOI: 10.2436/20.2500.01.244.

J. COMASÓLIVAS, M. RENOM, 2012: «Introducció. Una lectura renovada i més coneixements sobre Anton Bosch i Cardellach i la seva època», dins «Dossier Anton Bosch i Cardellach (1758-1829): noves fonts i nous estudis», *Arraona. Revista d'Història*, núm. 33, p. 8-20.

M. CORRETGER, 1995: *Alfons Maseras: intel·lectual d'acció i literat (biografia, obra periodística, traduccions)*, Barcelona: Curial Edicions - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

M. CORRETGER, 1999: «Correspondència de Joan Salvat-Papasseit a Cristòfor de Domènec», *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, núm. 65, p. 71-84.

M. CORRETGER, 2005: «(Auto)biografia intel·lectual de Carlota Guterias a partir de les relacions epistolars amb Cristòfor de Domènec (1924-1927) i Joan Estelrich (1923)», dins *Epístola i Literatura*, Alacant-València: Editorial Denes - Universitat d'Alacant, p. 155-181.

E. DEU I BAIGUAL, 1987: «Evolució de les condicions materials dels obrers sabadellencs de la indústria llanera en el primer quart del segle XX», *Arraona. Revista d'Història*, núm. 1, 3a època, p. 27-42.

E. DEU I BAIGUAL, 1988: «Els beneficis industrials durant la Primera Guerra Mundial: el cas de la indústria llanera a Sabadell», *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 20, p. 45-60.

E. DEU I BAIGUAL, 1990: *La indústria tèxtil llanera de Sabadell 1896-1925*, Sabadell: Nova Biblioteca Sabadellenca - Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats.

E. DEU I BAIGUAL, 2017: *Sabadell, 1936: economia, societat i política*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

E. DEU I BAIGUAL, 2018: *La Guerra Civil a Sabadell 1936-1939. Repressió, conflicte intern i obra social en la rereguarda*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

C. DE DOMÈNEC, 1922: *El novel·lista català Alfons Maseras*, Barcelona: Tallers Gràfics de Josep Campà.

C. DE DOMÈNEC, 1923a: «Brand», *Justícia Social*, núm. 2, 10 de novembre.

C. DE DOMÈNEC, 1923b: «Brand s'explica», *Justícia Social*, núm. 4, 24 de novembre.

C. DE DOMÈNEC, 1926: *Brand, Carnet d'un heterodox*, Sabadell: Impremta de Joan Sallent.

J. DONDAY HERNÁNDEZ, 1926: traducció d'*El fantasma de Canterville: cuento panteo-idealista*, d'Oscar Wilde, Sabadell: Impressor Joan Sallent.

C. DUARTE, 2009: «L'editorial Barcino, un projecte editorial, una idea de país», *Estudis Romànics*, núm. 31, p. 343-350.

J.M. FIGUERES, 2003: «Lluís Companys: Diputat per Sabadell: periodisme, política i conflicte social, 1920-1925», *El Prat de Llobregat: Rúbrica*.

A. GARCIA I BALANÀ, 2004: «Ànimes i telers. Canvis materials, malestans socials i combats culturals al Sabadell de l'últim treç del segle XIX (1868-1890)», *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 47, p. 107.

C. GEIS, 1986: «Joan Sallarès Castells», dins d'*Els que he trobat pel camí*, Sabadell: Ed. Ausa, p. 361-363.

G. GIL-MUGARZA, 2014: «Las letras y los números. La producción española de libros en el siglo XX a través de las fuentes estadísticas», *Revista de Historia Industrial*, núm. 56, p.151-187.

J. GIVANEL I MAS, 1931: *Bibliografia Catalana. Premsa. Materials Aplegats. Vol. I, Agramunt-Barcelona*, Barcelona: Institució Patxot.

M. LLANAS, 2011: «Caires de l'edició catalana en el segle XX». Lliçó inaugural de la Universitat de Vic 2001-2012. <http://dspace.uvic.cat/bitstream/handle/10854/136/lici-na_a2011-12_llanas_manuel_caires.pdf?sequence=1> [consulta: 9 de juliol de 2018].

J. LONCH I SALAS, 1976: «Recordant... 'In memoriam' dels que foren i del què fou», *Arrahona*, Publicació del Museu d'Història de Sabadell, II Època, núm. 2, Tardor, p. 1-11.

J. MARRUGAT, 2008: «Armand Obiols i la configuració del Grup de Sabadell (1918-1928)», *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, núm. 85, p. 17-51.

J. MARRUGAT, 2017: «Creació crítica, crítica creativa: l'agitació cultural del grup de Sabadell als anys 1924-1928», *Estudis Romànics [Institut d'Estudis Catalans]*, núm. 39, p. 225-251.

J.L. MARTÍN BERBOIS, 2006: «La Biblioteca Sabadellenca. Una editorial al servei d'un partit», *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, núm. 80, tardor, p. 31-40.

J.L. MARTÍN RAMOS, 1974: «La Unió Socialista de Catalunya (1923-1936)», *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 4, p. 155-190.

J.A. MARTÍNEZ MARTÍN, 2006: *Vivir de la pluma: la professionalització del escriptor, 1836-1936*, Barcelona: Ed. Marcial Pons.

E. MASJUAN BRACONS, 2006: *Medis obrers i innovació cultural a Sabadell (1900-1939): l'altra aventura de la ciutat industrial*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions.

J.M. ORTIZ-ARILLA, 2015: «L'aprenentatge d'un líder: Lluís Companys, periodisme i política (1908-1925)», *Comunicació. Revista de recerca i d'anàlisi [abans Treballs de Comunicació]*, núm. 33, 2, p. 87-111.

J. PLA, 1927: «Cristòfor de Domènec», *La Publicitat*, divendres, 19 d'agost, p. 1. Reproduït amb algunes diferències a *Retrats de passaport*, a *Obra Completa*, vol. 17, Barcelona: Destino, 1970, p. 92-93.

M. RENOM I PULIT, 2002: «El control dels preus dels proveïments a Sabadell i la formació d'una nova cultura política a la darrereria del segle XVIII», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 7, p. 191-207.

J.M. RODÉS, 1978: «Socialdemocràcia catalana i qüestió nacional (1910-1934)», *Recerques*, núm. 7, p. 125-143.

J.M. RODÉS, 1995: *La Unió Socialista de Catalunya*, Bellaterra: Publicacions de la UAB.

J. ROURE TORENT, 1927: «La humanitat en les nostres lletres», *Nova Revista*, núm. 4, 4, p. 382-384.

J. SALA-SANAHUJA, 2011: «Salvat-Papasseit, amic de Plató Peig», *Quadern de les idees, les arts i les lletres*, núm. 180, p. 46-47.

J. SALLARÈS CASTELLS (s.d. 1926?): «Presentació d'una conferència de Cristòfor de Domènec». Conferència a l'Acadèmia de Belles Arts. Fons Joan Sallarès i Castells, Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach. Doc. A003/7/37. Manuscrit.

J. SALLARÈS I CASTELLS, 1927: «Cristòfor de Domènec, el cordial cavaller», *La Nova Revista*, núm. 9, vol. III, setembre, p. 86-87.

J. SALLARÈS I CASTELLS, 1928: *Ànimes i Accions*, Biblioteca Sabadellenca, núm. XX, Sabadell: Joan Sallent, impressor.

X. SERRA LABRADO, 2004: «Història social de la filosofia catalana: les traduccions (1900-1960)», *Quaderns de filosofia i ciència*, núm. 34, p. 81-100.

J. TORRENT I MARTÍNEZ, 1937: «Nostra premsa. *Justícia Social*», *Curiositats de Catalunya*, núm. 50, any II, 9 de gener, p. 53-57.

F. VALLVERDÚ, 1977: «L'edició catalana de 1923 a 1930», *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, núm. 9, p. 23-50.